МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0133-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
І. Г. Дмитренко

Керівник: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. пед. н., доцент _____
С. В. Сиваш

Рецензент: професор кафедри дошкільної та
початкової освіти, д. пед. н, професор _____
Дяченко М.Д.

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

«____» _____20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Дмитренко Ірині Геннадіївні

1. Тема роботи: «Педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання»
керівник роботи Сиваш Сніжана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент
затверджені наказом ЗНУ від 24 вересня 2024 р. № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи: 02.12.24

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): охарактеризувати критичне мислення як психолого-педагогічний феномен та розкрити особливості його розвитку в молодших школярів; охарактеризувати уроки української мови та літературного читання як простір розвитку критичного мислення молодших школярів; визначити та обґрунтувати педагогічні умови та технології формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання; проаналізувати форми та методи формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання; розробити методичні рекомендації щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці (складові критичного мислення; зразок використання бортового журналу під час вивчення теми «Прикметник»), 8 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Сиваш С. В.	08.11.2023 р.	08.11.2023 р.
Розділ 1	Сиваш С. В.	21.03.2024 р	21.03.2024 р
Розділ 2	Сиваш С. В.	02.09.2024 р.	02.09.2024 р.
Висновки	Сиваш С. В.	16.09.2024 р.	16.09.2024 р.
Додатки	Сиваш С. В.	30.09.2024 р.	30.09.2024 р.

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-березень	виконано
4	Написання другого розділу	квітень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	вересень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	
8	Захист	грудень	

Студент _____ Дмитренко І. Г.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ Сиваш С. В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер

_____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 56 с., 2 таблиці, 8 рисунків, 59 джерел.

Мета дослідження: обґрунтувати педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Об’єкт дослідження: процес формування критичного мислення молодших школярів.

Предмет дослідження: методика формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення, класифікація, систематизація.

Теоретичне значення: уточнення сутності поняття «критичне мислення»; узагальненні особливостей критичного мислення молодших школярів; визначенні ролі уроків української мови та літературного читання як простору розвитку критичного мислення молодших школярів.

Практичне значення: обґрунтування педагогічних умов, технологій, форм та методів формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання та розробці методичних рекомендацій щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Результати дослідження можуть бути використані вчителями, здобувачами вищої освіти спеціальності 013 «Початкова освіта» з метою формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти.

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ, ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ, УКРАЇНСЬКА МОВА

SUMMARY

Dmytrenko I.G. Pedagogical conditions for the formation of critical thinking in primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons. Zaporizhzhia, 2024. 56 p.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, findings, a list of references (59 items, 11 of them in a foreign language).

The work substantiates the pedagogical conditions for the formation of critical thinking in primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons. The forms and methods of the formation of critical thinking in primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons are analyzed. Methodological recommendations for the formation of critical thinking in primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons are developed.

The aim of the study is to substantiate the pedagogical conditions for the formation of critical thinking in primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons.

The tasks of the qualification work:

1. To characterize critical thinking as a psychological and pedagogical phenomenon and to reveal the features of its development in primary schoolchildren.

2. To characterize the lessons of the Ukrainian Language and Literary Reading as a space for the development of critical thinking in primary schoolchildren.

3. To identify and substantiate the pedagogical conditions and technologies for the formation of critical thinking in primary schoolchildren in the lessons of the Ukrainian Language and Literary Reading.

4. To analyze the forms and methods of the formation of critical thinking in primary schoolchildren in the lessons of the Ukrainian Language and Literary Reading

5. To develop methodological recommendations for the formation of critical thinking in primary schoolchildren in the lessons of the Ukrainian Language and Literary Reading.

The study object is the process of forming critical thinking in primary schoolchildren.

The study subject – methodology for forming critical thinking in primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons.

To solve the tasks and test the hypothesis, general scientific research methods were used: analysis, generalization, classification, systematization.

In Part 1 “Theoretical foundations of the formation of critical thinking in primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons” critical thinking is characterized as a psychological and pedagogical phenomenon and the features of its development in primary schoolchildren are revealed; Ukrainian Language and Literary Reading lessons are characterized as a space for the development of critical thinking in primary schoolchildren.

Part 2 “Methodology of forming critical thinking of primary schoolchildren in Ukrainian language and literary reading lessons” characterizes pedagogical conditions and technologies for forming critical thinking of primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons; determined forms and methods for forming critical thinking of primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons; developed methodological recommendations for forming critical thinking of primary schoolchildren in Ukrainian Language and Literary Reading lessons.

Keywords: critical thinking, Literary Reading, pedagogical conditions, technologies for the development of critical thinking, Ukrainian Language.

ЗМІСТ

Вступ……. 8
Розділ 1. Теоретичні основи формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання…….. 11
1.1. Критичне мислення як психолого-педагогічний феномен…… 11
1.2. Особливості розвитку критичного мислення молодших школярів…….. 20
1.3. Уроки української мови та літературного читання як простір розвитку критичного мислення молодших школярів……... 25
Розділ 2. Методика формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання……... 30
2.1. Педагогічні умови та технології формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання…. 30
2.2. Форми та методи формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання……... 38
2.3. Методичні рекомендації щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання…. 52
Висновки…….. 60
Список використаних джерел……. 63

ВСТУП

Сучасний етап розвитку суспільства та процес модернізації Нової української школи вимагають кардинального вдосконалення змісту і технологій педагогічної освіти в Україні. Початкова школа повинна стати основою для всебічного розвитку учнів, формування загальнолюдських цінностей і досвіду, який буде сприяти їх готовності адаптуватися до швидких змін у суспільстві. Важливо, щоб початкова освіта забезпечувала молодшим школярам не лише знання, а й навички самостійного, критичного та творчого мислення, здатності генерувати нові ідеї та застосовувати їх у реальному житті. Це включає формування навичок, які допоможуть дітям ефективно орієнтуватися в умовах сучасного світу, адаптуватися до нових викликів та активно брати участь у соціальному і професійному житті.

Критичне мислення є однією з основних складових освітнього процесу, яке забезпечує учням здатність аналізувати інформацію, формулювати обґрунтовані висновки та приймати рішення. У молодшому шкільному віці формування критичного мислення має особливе значення, адже це період активного розвитку когнітивних здібностей та формування основних навичок навчальної діяльності.

Дослідженням проблеми критичного мислення займалися як закордонні, так і українські науковці, такі як О. Бєлкіна-Ковальчук, І. Большакова, Н. Браун, Дж. Браус, Д. Вуд, Т. Воропай, Х. Джонс, Дж. Дьюї, Д. Клустер, Н. Ларіонова, М. Ліоненко, О. Марченко, К. Мередіт, Дж. Стіл, Ч. Темпл, Р. Пауль, Ж. Піаже, О. Пометун, Г. Ліндсей, І. Сущенко, С. Терно, О. Тягло, Д. Халперн та ін.

Уроки української мови і літературного читання є важливими для розвитку критичного мислення, оскільки вони сприяють розвитку мовленнєвих і аналітичних навичок, формують уміння працювати з текстом, критично оцінювати його зміст і структуру. В умовах сучасної освіти, яка спрямована на формування не лише знань, а й умінь та компетентностей, необхідність інтеграції елементів критичного мислення в навчальний процес є особливо актуальною. З

огляду на це, існує недостатня розробленість практичних аспектів упровадження ефективних педагогічних умов для розвитку критичного мислення молодших школярів. Низка традиційних методів навчання не завжди забезпечують достатній рівень активності і самостійності учнів, що є критично важливими для формування критичного мислення. Тому актуальність дослідження полягає в необхідності виявлення і обґрунтування педагогічних умов, які сприятимуть ефективному розвитку критичного мислення на уроках української мови і літературного читання.

Актуальність також підкріплюється потребою адаптації сучасних педагогічних технологій до специфіки навчального процесу в початковій школі, де важливо не тільки передати знання, але й розвивати когнітивні здібності учнів, які будуть корисними в їх подальшій освіті і житті. У цьому контексті дослідження педагогічних умов для формування критичного мислення набуває особливої важливості для підвищення якості освіти та підготовки учнів до сучасних викликів.

Актуальність означеної проблеми зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи: «Педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання».

Мета дослідження – обґрунтувати педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання дослідження:

1. Охарактеризувати критичне мислення як психолого-педагогічний феномен та розкрити особливості його розвитку в молодших школярів.

2. Охарактеризувати уроки української мови та літературного читання як простір розвитку критичного мислення молодших школярів.

3. Визначити та обґрунтувати педагогічні умови та технології формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

4. Проаналізувати форми та методи формування критичного мислення

молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

5. Розробити методичні рекомендації щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Об’єкт дослідження – процес формування критичного мислення молодших школярів.

Предмет дослідження – методика формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Для досягнення мети та завдань дослідження використано такі методи: аналіз психолого-педагогічної літератури для визначення об’єкта, предмета, мети та завдань дослідження; узагальнення, класифікація, систематизація теоретичних та емпіричних даних щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови та літературного читання.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні сутності поняття «критичне мислення»; узагальненні особливостей критичного мислення молодших школярів; визначенні ролі уроків української мови та літературного читання як простору розвитку критичного мислення молодших школярів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні педагогічних умов, технологій, форм та методів формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання та розробці методичних рекомендацій щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання. Результати дослідження можуть бути використані вчителями, здобувачами вищої освіти спеціальності 013 «Початкова освіта» з метою формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

1.1. Критичне мислення як психолого-педагогічний феномен

Критичне мислення є одним із ключових компонентів сучасної освіти та розвитку особистості, яке інтегрує в собі психологічні й педагогічні аспекти. Як психолого-педагогічний феномен, воно охоплює не лише процеси аналізу й оцінки інформації, а й розвиток когнітивних, комунікативних та емоційних компетенцій. Критичне мислення виходить за межі звичайного сприймання і опрацювання інформації, вимагаючи від індивіда систематичного підходу до аналізу даних, аргументованого прийняття рішень та здатності розпізнавати хибні висновки й упередження.

У сучасному освітньому процесі критичне мислення розглядається як основа для розвитку самостійності, відповідальності та гнучкості мислення, що є важливими для успішної адаптації до змін у суспільстві. Водночас, з погляду психології, воно є важливим чинником розвитку інтелектуальних здібностей, формування особистих переконань і самосвідомості.

Кожен період розвитку та кожен дослідник зробили значний внесок у розуміння критичного мислення. Фахівці з когнітивної психології визначили комплекс операцій і процедур, що беруть участь у процесі критичного мислення (Д. Канеман, Дж. Хайдт, Д. Халперн та ін.). Вони також досліджують відмінності між критичним мисленням і іншими типами мислення, наприклад, творчим мисленням. Філософи підкреслюють, що критичне мислення – це мисленнєвий процес, який відповідає певним стандартам (Р. Декарт, Дж. Дьюї, Дж. Локк, Платон та ін.). Неможливо просто змусити людину критично мислити без відповідних умов і засобів. Важливо враховувати її погляди, переконання, а

також наші дії та поведінку, які впливають на цей процес. Дослідники з психології поведінки запропонували операційні визначення критичного мислення (Р. Пол, А. Тверські, П. Фейгліон, Г. Фрейдман та ін.). Вони також розробили умови, процедури та методи, які педагоги можуть використовувати для формування критичного мислення і відповідної поведінки учнів.

Дослідник Е. Глассер визначав критичне мислення, як: здатність людини серйозно й усвідомлено підходити до розгляду проблем і питань, що належать до її власного досвіду; володіння знаннями про методи логічного аналізу та міркувань; навички ефективного застосування цих методів. На його думку, критичне мислення вимагає постійної роботи над вивченням будь-яких переконань або знань на основі доказів, що їх підтримують, а також аналізу висновків, які з цього випливають [52, с. 5].

Наприкінці 80-х – у 90-ті роки визначення критичного мислення зазнало змін, оскільки до цієї сфери, яку раніше вважали виключною прерогативою когнітивних психологів і філософів, долучилися психологи-біхевіористи, експерти зі змісту та інші фахівці.

Аналіз різних визначень критичного мислення вказує на те, що його корені можна простежити до філософії освіти Джона Д'юї. Його праці значно вплинули на напрям педагогічної думки в Америці XX ст. і визначили вектор реформування американської системи освіти. У праці «Педагогіка і психологія мислення» можна помітити багато спільного між його трактуванням рефлексивного мислення та визначеннями критичного мислення, що запропоновані західними дослідниками [7].

Відомий американський психолог та філософ Дж. Д'юї визначає рефлексивне мислення як активний, цілеспрямований і детальний процес аналізу думок чи форм знання, що враховує основи, на яких ці знання базуються, і оцінює подальші висновки, до яких вони можуть привести [7, с. 10]. Він стверджує, що рефлексія є структурованим мисленням, де кожна нова ідея формує наступну, і всі думки взаємопов'язані [7, с. 7].

За Джоном Д'юї, процес рефлексивного розмірковування проходить через

кілька етапів:

- мислення починається з виникнення труднощів (дилема чи альтернативи), що викликає необхідність визначення мети і вирішення сумнівів, які є ключовими для рефлексії;

- формулювання запитання, на яке потрібно знайти відповідь, задає мету і спрямовує думки в певному напрямі;

- кожен висновок оцінюється згідно із встановленою метою, а потреба розв'язати труднощі контролює процес дослідження [7, с. 14].

Дослідник П. Ченс визначає критичне мислення як здатність аналізувати факти, створювати та впорядковувати ідеї, обґрунтовувати власну думку, проводити порівняння, робити висновки, оцінювати аргументи та вирішувати проблеми [49, с. 3].

Науковці М. Скривен і Р. Пол визначають критичне мислення як інтелектуально дисциплінований процес, що включає активну та вмілу концептуалізацію, застосування, аналіз, синтез та оцінку інформації, отриманої через спостереження, досвід, рефлексію, міркування або спілкування, і яка впливає на переконання та дії людини [57].

Дослідник С. Тама трактує критичне мислення як процес роздумів, що вимагає обґрунтування своїх переконань та готовності відмовитися від них за відсутності підтверджуючих доказів [59, с. 64].

Професор М. Ліпман визначає критичне мислення як вміле та відповідальне мислення, що сприяє прийняттю правильних рішень, оскільки базується на певних критеріях, здатне до самокорекції, враховує контекст ситуації [54, с. 146]. М. Ліпман започаткував практику навчання критичного мислення, підкреслюючи, що для демократичного суспільства необхідні розумні громадяни, а не просто раціональні. Він вважав, що школа надає менше стимулів для активного мислення порівняно з домашнім середовищем, що призводить до зменшення інтересу до навчання. Щоб виправити ситуацію, Ліпман пропонував перейти від традиційної моделі передачі знань до рефлексивної моделі критичної практики. У межах рефлексивної парадигми навчання клас стає спільнотою

дослідників, які разом із вчителем обговорюють світ, сприймаючи знання як складні, невизначені та загадкові. Освіта в такій моделі зосереджена не на простому засвоєнні інформації, а на розумінні внутрішніх взаємозв'язків досліджуваних об'єктів [54, с. 7-25].

Так М. Ліпман визначає чотири ключові етапи або кроки в критичному осмисленні практики: критичний аналіз практики колег, самокритика, корекція практики інших, самокорекція. Він стверджує, що рефлексія щодо практики є основою для створення досконалішої практики, яка, своєю чергою, стимулює подальшу рефлексію та наступну корекцію практики. М. Ліпман вважає, що критичне мислення включає навички, такі як обґрунтоване судження, виявлення альтернатив і можливостей, а також продуктивність у формуванні та сприйманні ідей, загалом він наводить 30 таких навичок. Окрім навичок, критичне мислення включає певні диспозиції, зокрема, переконання в необхідності самокорекції методів дослідження, уважність до процедури дослідження, урахування різних поглядів та готовність бути критичним не лише щодо інших, але й до себе. Усі ці елементи М. Ліпман об'єднує під поняттям «відданість дослідницькому духу» [54, с. 25].

Розглянемо підхід до поняття «критичне мислення» професора Д. Клустера. Він вважає, що критичне мислення реалізується через перевірку, оцінювання, розвиток і застосування нових ідей, які вже були зрозумілі. Д. Клустер виокремлює п'ять ключових ознак критичного мислення:

- самостійність (критичне мислення є самостійним, що є найважливішою характеристикою);

- інформація, як відправна точка (інформація є початковим, але не кінцевим етапом критичного мислення);

- формулювання запитань (критичне мислення починається з постановки запитань і визначення проблем, які потрібно розв'язати);

- переконлива аргументація (критичне мислення спрямоване на переконливе обґрунтування);

- соціальний аспект (критичне мислення є соціальним процесом, де думки

перевіряються і удосконалюються через обмін з іншими) [10].

Концепція Д. Клустера має більше описовий характер, фокусуючи увагу на характеристиках процесу (самостійність, оцінювання, соціальний аспект) і етапах (аналіз інформації, формулювання запитань, обговорення результатів). Основне призначення критичного мислення, згідно з його концепцією, полягає у розвитку та застосуванні ідей. Однак концепція не охоплює генезу критичного мислення, його інструменти та структурні зв'язки між його елементами.

Німецький письменник та філософ Р. Пауль визначає критичне мислення як дисципліноване і самокероване мислення, яке досягає високого рівня якості в конкретній галузі або способі мислення. Він розрізняє дві форми критичного мислення: перша, софістичне або слабке критичне мислення, коли дисциплінованість служить інтересам лише окремого індивіда чи групи, ігноруючи інші релевантні групи або осіб; друга, досконале або сильне критичне мислення, коли дисциплінованість ураховує інтереси різних людей або груп [56, с. 51]. Р. Пауль підкреслює важливість соціального аспекту критичного мислення і виділяє такі його виміри: риси досконалого мислення, елементи мислення, сфера мислення [56, с. 51-54].

Американська дослідниця Д. Халперн пропонує визначення критичного мислення, яке, на її думку, точно передає його сутність: «критичне мислення – це використання когнітивних технік або стратегій для підвищення ймовірності досягнення бажаних результатів» [53, с. 22]. Вона акцентує на тому, що критичне мислення має такі основні характеристики, як контрольованість, обґрунтованість та цілеспрямованість. Воно застосовується для ефективного розв'язання задач, формулювання обґрунтованих висновків, оцінки ймовірності та прийняття рішень. Д. Халперн також підкреслює значення контексту, зазначаючи: «той, хто мислить, використовує навички, які є відповідними та ефективними для конкретної ситуації та типу задачі» [53, с. 22]. Її визначення охоплює основні характеристики критичного мислення, функції, такі як розв'язання задач та формулювання висновків, а також натякає на когнітивні техніки як складові частини цього процесу. Проте в її роботі не розглядається структура критичного

мислення, його взаємозв’язки і відносини між компонентами.

Вчений Г. Стедман визначає критичне мислення як процес саморегульованого, самоконтрольованого та самокоригованого мислення, який вимагає самодисципліни для того, щоб ставити під сумнів нову інформацію та постійно аналізувати отримані результати [58].

Для нашого дослідження цінними є думки таких наковців, як А. Кроуфорд, Д. Макінстер, С. Метьюз та В. Саул, які підкреслюють, що критичне мислення дає змогу глибше розглянути власні думки і зрозуміти причини, які призводять до тих чи інших поглядів. Основними характеристиками цього виду мислення є:

- аналіз процесу, через який ми приймаємо рішення або розв’язуємо проблеми;

- свідома орієнтація на конкретні цілі;

- опора на логіку та достовірну інформацію, яка збирається з різних джерел. Дослідники також розробили концептуальну модель технології розвитку критичного мислення, що включає три ключові етапи: актуалізація, побудова знань і консолідація [34, с. 16]. Вони вважають, що учні найефективніше засвоюють матеріал через активні методи навчання, які стимулюють самостійне мислення і критичний підхід. Такі підходи є найуспішнішими, оскільки вони заохочують учнів до самостійного аналізу і критичної оцінки інформації.

В Україні питання критичного мислення вперше почали досліджувати харківські вчені О. Тягло та Т. Воропай. Їхні праці стали основою для подальшого розвитку цієї теми в українській академічній спільноті, підкреслюючи важливість критичного мислення в освітньому процесі та його значення для розвитку навичок аналізу, рефлексії та обґрунтованого прийняття рішень [38; 39].

Дослідниця О. Тягло трактує критичне мислення як процес оцінки достовірності інформації, що включає здатність шукати і розглядати альтернативні погляди, сприймати ситуацію в цілому та коригувати свою позицію на основі фактів і аргументів [38, с. 78].

Професор С. Терно визначає критичне мислення як науковий метод, що

передбачає ухвалення обґрунтованих і зважених рішень щодо довіри до будь-якої інформації. Це включає оцінку того, чи слід прийняти, відхилити або відкласти певне твердження, а також визначення рівня впевненості в цьому рішенні [32, с. 6].

Доктор педагогічних наук, професор О. Пометун визначає критичне мислення як специфічний тип мислення, що відрізняється активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлективністю. Це мислення передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: ідентифікувати проблеми, аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію з різних джерел, генерувати альтернативи й оцінювати їх, обирати способи розв’язання проблеми або формулювати власну позицію, обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти відповідно [27, с. 94].

Цікавою є думка О. Марченко, яка стверджує, що критичне мислення базується на оцінювальній розумовій діяльності особистості, яка спрямована на покращення процесу мислення, виявлення і коригування помилок у власній і колективній діяльності, а також на аналіз своїх думок, дій, вчинків і поведінки [20, с. 27].

За В. Конаржевською критичне мислення – особливий вид розумової діяльності, що характеризується створенням стратегій для прийняття рішень у розв’язанні завдань та проблемних ситуацій, ґрунтуючись на зборі та обробці інформації. До його ключових ознак відносяться виконання рефлексивних дій (аналітичних, контролюючих, оцінювальних) щодо будь-якого об’єкта чи явища, включаючи власний процес мислення, а також збалансований аналіз різних поглядів, формулювання власної позиції та об’єктивне оцінювання результатів власної та чужої діяльності [11, с. 15].

Дослідники В. Вітюк, І. Кашуб’як та А. Лякішева дали таку дефініцію критичного мислення – цілеспрямований процес, що дає змогу учню сприймати, аналізувати, систематизувати та оцінювати інформацію, а також результати діяльності. Це процес, який допомагає вибрати власну позицію, обґрунтувати свої думки та вчинки, знаходити оптимальні рішення проблем і ухвалювати

незалежні, обґрунтовані рішення [18, с. 12].

Дослідниця Н. Цьома визначає критичне мислення як інтелектуальний процес, що включає використання навичок високого рівня, таких як аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, а також суб'єктивна і об'єктивна оцінка інформації через досвід, міркування, комунікацію та рефлексію. Цей процес передбачає досягнення ясності, точності та узгодженості думок, а також актуальність і справедливість висновків [44].

Учена Л. Ткаченко виокремила складові критичного мислення, які належать до когнітивно-праксичного, емоційно-вольового та особистісно-мотиваційного компонентів (табл. 1.1) [37, с. 34].

Таблиця 1.1

Складові критичного мислення

Компонент	**Характеристика**
Когнітивно-праксичний	знання про сутність критичного мислення; уміння аналізувати проблему; узагальнення без надмірних спрощень; уміння застосовувати терміни, аргументувати; гнучкість мислення, альтернативність, затримка мислення
Емоційно-вольовий	наполегливість, сміливість, ініціативність, допитливість, самостійність, витримка, оцінні уміння, рефлексивність, саморегуляція, відмова від стереотипності
Особистісно-мотиваційний	толерантність, мотиваційна установка щодо здійснення критичного мислення, комунікативні уміння, громадянськість

Дослідник Ч. Ченг детально вивчав структуру критичного мислення та визначив кілька ключових компонентів, які формують цей процес:

- пізнавальні навички, що включають уміння аналізувати, оцінювати та синтезувати інформацію;

- мотиваційні диспозиції, які являють собою певні норми та приписи, що спонукають особу до критичного підходу;

- поведінкові звички, які включають звичні способи реагування на інформацію та ситуації;

- ідеологічні переконання, що визначають погляди та установки, які можуть впливати на процес критичного мислення [50].

Отже, Ч. Ченг стверджує, що основними проявами критичного мислення є прагнення до пошуку правди і розуміння різноманітності думок та перспектив. Він підкреслює, що критичне мислення відіграє ключову роль у протистоянні переконанням, які не підлягають раціональному поясненню. Це означає, що критичне мислення сприяє розвитку здатності ставити під сумнів необґрунтовані вірування і шукати обґрунтовані відповіді на складні питання, що дає змогу краще зрозуміти і оцінити різні погляди. Ч. Ченг також зазначає, що ефективне критичне мислення вимагає активного залучення всіх цих компонентів в єдиному процесі, що забезпечує комплексний підхід до аналізу інформації та формування обґрунтованих висновків [50].

Існують різні підходи до визначення основних складових критичного мислення. Однією з найвідоміших спроб є перелік, запропонований групою експертів у статті П. Фасіоуна. Згідно з оцінками цих фахівців, критичне мислення охоплює такі ключові навички:

- інтерпретація – здатність розуміти та тлумачити інформацію, визначаючи її значення в конкретному контексті;

- аналіз – процес розбору та вивчення інформації для з’ясування її структури та взаємозв’язків;

- оцінка – критичне осмислення та перевірка інформації і аргументів для встановлення їхньої достовірності та відповідності;

- умовивід – процес формування обґрунтованих висновків на основі аналізу та оцінки даних;

- пояснення – здатність чітко та логічно викладати свої думки, доводи і аргументи;

- саморегуляція – уміння контролювати та коригувати власне мислення, оцінюючи і вдосконалюючи свої розумові процеси [51]. Ці компоненти формують комплексну систему навичок, яка дає змогу ефективно обробляти та оцінювати інформацію і приймати обґрунтовані рішення.

Підсумовуючи усе вищезазанчене, можна зробити висновок про те, що критичне мислення як психолого-педагогічний феномен є важливим компонентом когнітивного розвитку та освітнього процесу. Воно охоплює здатність аналізувати, оцінювати, інтерпретувати і використовувати інформацію для прийняття обґрунтованих рішень. У педагогічному контексті критичне мислення допомагає учням розвивати навички самостійного аналізу та оцінки інформації, що є необхідним для ефективного навчання та адаптації до динамічного світу. У психологічному аспекті, критичне мислення включає розуміння власних мисленнєвих процесів, що сприяє особистісному зростанню та усвідомленню когнітивних здібностей. Загалом, критичне мислення є ключовим для розвитку аналітичних навичок, творчого підходу до розв’язання проблем і прийняття зважених рішень у різних сферах.

1.2. Особливості розвитку критичного мислення молодших школярів

Психологічною основою формування критичного мислення у молодших школярів є особливості їхнього розвитку та мислення загалом. У психологічній і педагогічній літературі, що присвячена проблемам розвитку мислення та пізнавальної активності учнів початкової школи, досить переконливо доводяться широкі можливості розвитку мислення дітей у процесі навчання та виховання. Існує чимало досліджень, автори яких певною мірою обґрунтовують важливість і визначають потенціал розвитку окремих аспектів критичного мислення, навіть у молодшому шкільному віці.

Один із засновників теорії критичного мислення, Д. Клустер, стверджує, що навіть у першокласників вже є достатньо життєвого досвіду і знань для

розвитку критичного мислення. Хоча їхні розумові здібності будуть вдосконалюватися з часом у процесі навчання, навіть маленькі діти здатні мислити критично та самостійно [10].

Дослідниця О. Бєлкіна-Ковальчук у своєму дисертаційному дослідженні теоретично обґрунтувала та експериментально підтвердила можливість розвитку критичного мислення у молодших школярів з урахуванням їх вікових особливостей. Вона довела, що, з огляду на те, що у цьому віці діти тільки починають активно формувати свої мисленнєві навички, вони здатні засвоювати елементи критичного мислення. Це можливо завдяки використанню відповідних методик, які адаптовані до їх пізнавальних потреб і рівня розвитку. Її дослідження демонструє, що критичне мислення може стати важливою складовою освіти вже на початкових етапах навчання [2].

Молодший шкільний вік характеризується підвищеною допитливістю. Спочатку природна зацікавленість у нових фактах і незвичайних явищах поступово трансформується в прагнення розуміти основні властивості предметів і явищ, а також шукати причинно-наслідкові зв’язки та закономірності.

Вчена Н. Ларіонова стверджує, що у процесі сприймання і пізнавальних процесах відбуваються суттєві якісні зміни, які створюють внутрішні, об’єктивні передумови для розвитку критичного мислення. У шестирічних дітей сприймання готується до переходу на новий, вищий рівень, коли починають формуватися складні еталони, засновані на взаємопов’язаних ознаках. Це сприяє впізнаванню та категоризації об’єктів не лише на основі сенсорних, але й сутнісних характеристик. Пізнавальні процеси стають усвідомленими і довільними, а дитина поступово починає контролювати своє мислення. Також змінюється мотиваційна сфера сучасних дітей: їх більше цікавить не лише причинно-наслідкові зв’язки між об’єктами та явищами, а й сенс власних вчинків і діяльності [14, с. 11].

Мислення дітей молодшого шкільного віку перебуває на важливому етапі розвитку, який характеризується переходом від наочно-образного до словесно-логічного, понятійного мислення. У цей період мисленнєва діяльність дітей

набуває подвійного характеру: з одного боку, вона залишається тісно пов’язаною з конкретною дійсністю та реальними об’єктами, але водночас починає підкорятися логічним принципам. Проте абстрактні й формально-логічні міркування для дітей цього віку ще залишаються недоступними.

Французький психолог Ж. Піаже визначав стадію розвитку мислення дітей 7-8 років як стадію конкретних операцій. На цьому етапі, який характерний для першокласників, мислення опирається на наочні образи і уявлення, а зміст понять і узагальнень формується переважно на основі видимих ознак предметів. Результати тривалих досліджень Ж. Піаже дали змогу йому дійти висновку, що до 7-8 років критичне мислення ще не розвивається. Ж. Піаже стверджував, що критичне мислення стає можливим лише тоді, коли дитина освоює свої мисленнєві операції, навчається їх контролювати і управляти ними. Лише коли дитина відчуває потребу усвідомити свої операції та свою недостатність у їх застосуванні, вона починає їх осмислювати [3].

Особливості мислення молодших школярів на перших етапах навчання мають багато спільного з мисленням дітей дошкільного віку. Їм властивий виразний конкретно-образний спосіб мислення, що проявляється у тому, що для розв’язання розумових задач вони опираються на реальні об’єкти або їх зображення. Висновки та узагальнення ґрунтуються на конкретних фактах та безпосередньому досвіді. Це також позначається на процесі засвоєння навчального матеріалу: коли виникають труднощі, дитина намагається розв’язати їх, виконуючи практичні дії. Однак вже на цьому етапі вона здатна вирішувати окремі завдання подумки, уявляючи конкретні ситуації і виконуючи дії у своїй свідомості [19].

Такий тип мислення, коли розв’язання завдань відбувається завдяки внутрішнім діям з образами, називається наочно-образним, і він є основним видом мислення для дітей молодшого шкільного віку. У перші два роки навчання діти зазвичай розв’язують більшість завдань, використовуючи наочні зразки, що відповідає їхньому етапу розвитку. Однак у міру навчання цей підхід поступово змінюється, і обсяг таких завдань у наступних класах зменшується. Образна

основа в їхній мисленнєвій діяльності починає поступово поступатися місцем більш абстрактним формам мислення, що відкриває можливості для учнів 2-4 класів застосовувати теоретичні міркування і більш глибоко аналізувати довкілля.

На початкових етапах шкільного навчання мислення дитини характеризується егоцентризмом і обмеженою розумовою позицією, що зумовлено браком знань, необхідних для адекватного розв'язання проблемних ситуацій. Наприклад, дитина ще не усвідомлює у власному досвіді поняття збереження властивостей предметів, таких як довжина, обсяг або вага. Невеликий обсяг систематичних знань і недостатній розвиток понятійного апарату призводять до того, що в мисленні учня домінує логіка сприймання. Він стає залежним від того, що безпосередньо спостерігає у момент змін предметів [19].

У процесі навчання молодших школярів особливо активно розвиваються поняття як форма мислення. Т. Космa, відомий український психолог, визначила, що формування понять у дітей молодшого шкільного віку відбувається різними способами. Найчастіше це відбувається шляхом індукції, коли знання переходять від окремих випадків до загальних висновків. Однак іноді поняття формуються і дедуктивним шляхом, тобто від загальних принципів до конкретних випадків. Для учнів першого класу індуктивний підхід є більш зрозумілим, тоді як для учнів четвертого класу обидва підходи стають однаково доступними [12].

Протягом молодшого шкільного віку у дітей формуються основні мисленнєві операції: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування та узагальнення. Аналіз у молодших школярів починається з елементарних етапів і поступово стає більш комплексним, переходячи до синтезу, що передбачає об'єднання частин у єдине ціле. Порівняння розвивається через часті завдання на зіставлення, де діти спочатку легше знаходять відмінності, а з часом навчаються виокремлювати подібності. Абстрагування у молодших школярів часто зосереджене на зовнішніх ознаках предметів, а узагальнення формується через систематичні

завдання на групування та розв’язання задач. Розвиток рефлексії допомагає учням усвідомлювати власні мисленнєві процеси і здійснювати самоконтроль у навчанні.

Молодшим школярам властива особлива допитливість: помічаючи щось нове, вони завжди прагнуть дізнатися, що це таке. Справжній пізнавальний процес, однак, визначається тим, що людина, яка його проходить, активно вирішує пізнавальні проблеми і шукає відповіді на питання, що виникають внаслідок її власних інтересів і потреб. Д. Дьюї вважає, що критичне мислення з’являється, коли учні стикаються з певною проблемою, яка привертає їхню увагу та стимулює природну допитливість, змушуючи їх шукати рішення [7].

Український дослідник О. Шквир розглядає критичне мислення у молодших школярів як процес, що охоплює самостійне, аналітичне, логічне і соціальне мислення, орієнтоване на ефективне розв’язання проблем і створення власних рішень. Цей процес має чітко визначену структуру, яка включає ідентифікацію проблеми, збір і аналіз інформації, аргументоване обґрунтування та ухвалення рішень. Крім того, критичне мислення передбачає застосування різноманітних інтелектуальних і комунікативних технік [48, с. 31].

Згідно з думкою С. Волошина, розвиток мислення у молодших школярів відбувається в кількох ключових напрямах. По-перше, це засвоєння та активне використання мови як інструменту мислення. По-друге, важливо забезпечити інтеграцію та взаємне збагачення різних типів мислення: наочно-дійового, наочно-образного і словесно-логічного. По-третє, у процесі інтелектуальної діяльності відбувається диференціація та відносна автономія двох фаз: підготовчої та виконавчої. Підготовча фаза включає аналіз умов завдання та розробку плану, тоді як виконавча фаза зосереджена на реалізації цього плану і порівнянні отриманого результату з початковими умовами та проблемою [4].

Автори Л. Філатова та О. Хмаркова визначають ключові аспекти розвитку критичного мислення у молодших школярів наступним чином: цей процес можливий лише за умови свідомої та планомірної організації навчання з боку вчителя. Формування критичного мислення проходить у три етапи: початкове

виникнення критичного підходу, стадія констатуючої критичності та стадія коригуючої критичності. Крім того, суттєву роль у цьому процесі відіграє базовий рівень знань, отриманих дитиною в дошкільному віці [40, с. 278].

Отже, критичне мислення молодших школярів характеризується розвитком уміння аналізувати, оцінювати і формулювати власні думки на основі нової інформації. У цьому віці діти часто спочатку використовують індуктивний підхід, переходячи від конкретних прикладів до загальних висновків. Важливими аспектами є їхня природна допитливість і бажання розв’язувати пізнавальні проблеми.

1.3. Уроки української мови та літературного читання як простір розвитку критичного мислення молодших школярів

Сучасні дослідження вже демонструють, що розвивати критичне мислення можна за допомогою різних навчальних дисциплін, таких як літературне читання, українська література, математика та природничі науки. Це відкриває нові можливості для дидактики та методики викладання кожного предмета, оскільки формування критичного мислення стає найефективнішим у процесі роботи з конкретним змістом. Важливо, щоб учні застосовували свої навички критичного аналізу та оцінки в контексті реальних завдань і проблем, пов’язаних із вивченням конкретних предметів.

Замість того, щоб сприймати критичне мислення як окремий набір умінь, який викладається відособлено, воно має інтегруватися у кожен елемент навчального процесу. Наприклад, під час уроків літературного читання учні можуть аналізувати мотиви героїв та логіку їхніх вчинків. Такий підхід дає змогу учням не лише засвоювати факти, але й активно працювати з ними, розвиваючи здатність до незалежного мислення, аргументованого прийняття рішень та оцінки різних поглядів. Інтеграція критичного мислення у вивчення кожної дисципліни сприяє не лише глибшому розумінню матеріалу, а й розвитку

універсальних мисленнєвих навичок, необхідних для розв’язання складних проблем у різних життєвих сферах.

Дослідниця Н. Мєлєкєсцева підкреслює, що шкільні предмети, які вивчають здобувачі початкової освіти, мають значний потенціал для формування критичного мислення. Однак, вона особливо відзначає уроки літературного читання, акцентуючи на стратегіях методики «Читання і письмо для розвитку критичного мислення», розробленої в 1990-х роках американськими вченими С. Уолтером, К. Мередітом, Дж. Стілл та Ч. Темплом. У процесі роботи з художніми творами різних жанрів вчитель заохочує учнів до розвитку критичного мислення, оскільки це передбачає не просто сприймання інформації, але і її критичний аналіз, інтерпретацію, формування власного світогляду та ставлення до прочитаного [21, с. 382]. З цієї причини закордонні дослідники часто вживають термін «critical reading» (критичне читання).

Професорка М. Оліяр наголошує, що мовний матеріал відіграє важливу роль у розвитку всіх форм мислення учнів, включаючи критичне. Вона вказує на те, що вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі, з урахуванням взаємозв’язку мовлення і мислення у молодших школярів, є ефективним через учнівську творчість і дослідницьку діяльність. Освітній процес у початковій школі має містити читання, написання творів та виконання творчих завдань, які не тільки допомагають учням зрозуміти суть критичного мислення, але й сприяють розвитку культури мислення, необхідної для їхнього подальшого інтелектуального зростання [24, с. 115].

Сучасні програми з української мови та літературного читання в початковій школі спрямовані на формування навички уважного читання, правильного обговорення прочитаного, а також письмового висловлювання в різних жанрах. Вони також розвивають здатність чітко виражати свої думки, сприяють саморефлексії та ефективній командній роботі [35; 36]. Саме ці навички характеризують зацікавленого учня та активного громадянина. Важливим аспектом цих навичок є тісний зв’язок між мисленням та способами його вираження.

Автор О. Мисечко стверджує, що читання тексту надає учню можливість проаналізувати логіку викладу і зробити власні висновки. Навіть прості тексти, спеціально підібрані вчителем для молодших школярів, можуть стимулювати учнів до постановки і обговорення запитань, які активізують критичне мислення, таких як: яка інформація є найважливішою, що можна було б вилучити без порушення аргументації, чи можна змінювати порядок абзаців, не порушивши логіку подій, і так далі. У процесі продуктивної писемної діяльності учень самостійно мислить, використовує накопичений мовний матеріал, формулює особистий погляд та аргументує його згідно із поставленою метою [22].

Дослідниця Н. Скоморовська дійшла висновку, що для розвитку критичного мислення на уроках читання вчитель має:

- навчати учнів усвідомленому сприйманню нової інформації;

- створювати умови для самостійної роботи, надаючи учням можливість самостійно засвоювати матеріал і робити власні висновки;

- використовувати інтерактивні методи навчання;

- підбирати завдання, які спонукають до всебічного аналізу, залучають до дослідницької роботи;

- упроваджувати проблемний підхід у навчанні;

- допомагати учням застосовувати нові знання для виконання різних завдань;

- розвивати творчість і нестандартне мислення;

- стимулювати внутрішню мотивацію, інтерес, бажання висловлювати власні думки;

- формувати навички ведення дискусії, підкріплюючи думки фактами та аргументами з тексту [31, с. 8].

Учені Г. Волошина та Л. Роєнко наголошують, що ключовою навичкою для формування критичного мислення учнів на уроках літературного читання є здатність вчителя ставити запитання. Запитання стимулюють мислення, сприяють активній участі учнів у процесі навчання і допомагають знайти ефективні рішення. Під час роботи з текстом результат залежить від запитань,

які активізують розумову діяльність учнів і створюють умови для пошуку відповідей. Аналітичні запитання допомагають встановлювати взаємозв'язки, аналізувати характери дійових осіб, робити припущення та структурувати текст. Вони можуть бути такими: «З чого складається...?», «Чим відрізняється...?», «Які свідчення ви можете навести?», «Які причини...?». Запитання на синтез спонукають учнів до творчого мислення, використання набутих знань для розв'язання завдань, наприклад: «Як пов'язані...?», «Що спільного між...?», «Що може статися, якщо...?». Оціночні запитання спрямовані на те, щоб учні висловлювали власні думки, оцінювали інформацію і пояснювали свої рішення: «Чи згодні ви...?», «Яке рішення ви б обрали?», «Що є найголовнішим...?». Ця послідовність запитань важлива для структурування уроку [5, с. 18-19].

Під час підготовки до уроків літературного читання з використанням технології розвитку критичного мислення, важливо обирати такі твори, в яких, окрім опису подій та дій персонажів, містяться елементи роздумів та приховані питання. Це допоможе спонукати учнів не лише до аналізу сюжету, але й до глибшого осмислення тексту, формування власних висновків, а також розвитку уміння ставити запитання й шукати відповіді на них. Такі твори мають надихати учнів на розмірковування, викликати сумніви та сприяти розвитку навичок критичного мислення через аналіз думок і поглядів, закладених у тексті.

У своїй праці А. Новік зазначає, що застосування технології розвитку критичного мислення на уроках української мови та літературного читання в початковій школі сприяє значному підвищенню ефективності навчального процесу. Використання цієї технології створює сприятливі умови для активної участі кожного учня у навчальній діяльності. ТРКМ допомагає не лише залучити школярів до засвоєння нових знань, але й стимулює їх до дослідницької та творчої діяльності. Ця методика робить уроки інтерактивними, спонукає дітей до самостійного мислення, аналізу інформації, формування власних поглядів і знаходження нових шляхів розв'язання поставлених завдань. У результаті учні стають активними учасниками освітнього процесу, розвиваючи навички критичного мислення, необхідні для успішного подальшого навчання та

життя [23, с. 157].

У своєму дослідженні Т. Неділя наголошує на важливості використання різноманітних методів і прийомів розвитку критичного мислення під час проведення уроків української мови в початкових класах. Ефективність цих методів залежить від правильного їх добору, який має відповідати меті та завданням кожного уроку. Окрім цього, важливо враховувати вікові особливості учнів, адже різні підходи можуть по-різному впливати на сприймання та засвоєння інформації в молодшому шкільному віці. Наприклад, для молодших школярів ефективнішими будуть ігрові або інтерактивні прийоми, які дають змогу їм легше засвоювати нові знання та розвивати навички критичного мислення. Також варто приділяти увагу створенню умов для активної участі кожного учня в навчальному процесі, що сприяє формуванню самостійності в мисленні, умінню аналізувати інформацію та робити власні висновки [23].

Отже, уроки української мови та літературного читання є важливим простором для розвитку критичного мислення у молодших школярів. Завдяки використанню різноманітних методів та прийомів, учні мають можливість не лише засвоювати базові знання, але й формувати аналітичні навички, уміння аргументувати власну думку, робити висновки та ставити запитання. Інтерактивні та проблемні методи навчання дають залучити здобувачів початкової освіти до активного процесу пізнання, розвивати їхню творчість та самостійність. Урахування вікових особливостей учнів, створення умов для індивідуальної роботи та робота з текстами, що містять приховані питання та міркування, сприяють поглибленню критичного мислення та підготовці до успішної навчальної діяльності в майбутньому.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

2.1. Педагогічні умови та технології формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання

Формування критичного мислення у молодших школярів на уроках української мови і літературного читання є однією з актуальних педагогічних проблем сучасної освітньої системи. В умовах постійних змін інформаційного простору та збільшення обсягу знань, учні повинні не лише здобувати інформацію, а і вміти її аналізувати, оцінювати, використовувати у різних життєвих ситуаціях. Критичне мислення сприяє розвитку самостійності, логічного та аналітичного мислення, що особливо важливо у початкових класах, коли закладаються основи інтелектуальних здібностей. Тому важливим є створення педагогічних умов, які дають змогу учням активно включатися у навчальний процес, застосовувати знання на практиці, а також застосування відповідних технологій навчання, які допомагають учителям стимулювати процес формування критичного мислення на уроках української мови та літературного читання.

Для розвитку критичного мислення учнів необхідно забезпечити певні педагогічні умови та обставини, від яких залежить успіх і результативність досягнення конкретних навчальних завдань. Такі умови є зовнішніми чинниками, що сприяють або полегшують реалізацію діяльності та функціонування певних процесів. Умови формування критичного мислення передбачають спеціально організовані обставини в навчальному процесі.

Український учений-педагог М. Фіцула визначає педагогічні умови як

окремий елемент педагогічного процесу, що поєднує в собі комплекс заходів (об'єктивних можливостей), спрямованих на досягнення поставленої мети, а також як середовище, в якому знаходяться предмети та явища і без якого їх існування неможливе [41, с. 398].

Науковець А. Литвин визначає педагогічні умови як сукупність спеціально розроблених ключових чинників, що впливають на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу та особистісні параметри всіх його учасників. Ці умови забезпечують єдність навчання і виховання в інформаційно-освітньому середовищі закладу освіти відповідно до суспільних вимог. Вони сприяють всебічному та гармонійному розвитку особистості, створюють сприятливі умови для виявлення здібностей, урахування потреб і формування загальнолюдських якостей, а також ключових компетентностей [15, с. 33].

Характеристика педагогічних умов розвитку критичного мислення молодших школярів у навчальному процесі включає аналіз основних засобів і шляхів, які забезпечують ефективність та підвищують результативність досягнення цієї мети.

Кандидат педагогічних наук С. Луців визначила педагогічні умови формування критичного мислення здобувачів початкової освіти на уроках української мови:

- психологічний клімат на уроці (відкритість учні до спілкування);

- виділення достатнього часу для обміну думками;

- використання вчителем різних технологій, методів і прийомів;

- урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів при організації їхньої діяльності на уроках;

- збалансування емоційних та інтелектуальних аспектів навчання;

- створення проблемних ситуацій у змісті навчального матеріалу;

- забезпечення взаємозв'язку між уроками та позакласною роботою з української мови у початкових класах [17].

На нашу думку, педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання мають

включати такі аспекти:

1) урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів: використання різноманітних методів і підходів до навчання, що відповідають психолого-педагогічним потребам учнів, допомагає стимулювати розвиток критичного мислення на рівні їхніх можливостей;

2) гармонізація емоційного та інтелектуального розвитку. Створення комфортного емоційного середовища для навчання, що сприяє позитивній мотивації та активізації інтелектуальних процесів учнів, дає змогу стимулювати їхню здатність до аналізу, рефлексії та аргументації;

3) проблематизація змісту навчального матеріалу. Включення до навчального процесу проблемних ситуацій, дискусійних питань і завдань, що потребують розв’язання суперечливих питань, що спонукає учнів до роздумів і пошуку рішень;

4) застосування технологій розвитку критичного мислення. Використання сучасних освітніх технологій для роботи з текстом, прийомів рефлексії, сприяє формуванню навичок аналізу, синтезу, порівняння та аргументації. Інтерактивні технології, такі як віртуальні дошки, презентації та онлайн-дискусії, допомагають учням ефективно обробляти інформацію та критично її осмислювати, що посилює їхні аналітичні здібності та самостійність у прийнятті рішень;

5) застосування інтерактивних та дослідницьких методів навчання. Використання інтерактивних вправ, групової роботи, інтелект-карт та інших форм діяльності, які сприяють розвитку самостійного мислення, аналізу інформації та її оцінки.

6) забезпечення взаємозв’язку урочної та позаурочної роботи. Організація системи позаурочних заходів, які поглиблюють знання з української мови і літературного читання, дають змогу учням практикувати навички критичного мислення у нових, творчих ситуаціях;

7) створення атмосфери відкритого діалогу та співпраці. Підтримка комунікації між учнями та вчителем, а також стимулювання обміну думками між

самими учнями, сприяє розвитку їхніх навичок аналізу різних поглядів та аргументації;

8) поетапність у роботі з формування критичного мислення – передбачає поступове впровадження завдань і методик, які сприяють розвитку критичного мислення, через чітко визначені етапи навчання. Поетапність забезпечує систематичний підхід до процесу формування мисленнєвих навичок та їх постійне удосконалення. Ці педагогічні умови забезпечують цілісний і системний підхід до формування критичного мислення у молодших школярів на уроках української мови і літературного читання.

Для успішної реалізації педагогічних умов формування критичного мислення молодших школярів необхідно застосовувати відповідні технології.

Технологія – це структурована стратегія, яка складається з поетапних методів навчання, а також узгоджених дій як педагогів, так і учнів, спрямованих на досягнення навчальних цілей [1]. Іншими словами, технологія включає створення певних умов для ефективного навчання, які забезпечують активну взаємодію між учасниками освітнього процесу. Серед таких умов важливе місце посідають проблемність навчання, що стимулює учнів до пошуку рішень і глибшого осмислення матеріалу, а також співтворчість між учителем і учнями, яка дає змогу спільно аналізувати проблеми та знаходити творчі підходи до їх розв’язання.

Дослідниця С. Печуляк визначає технологію формування та розвитку критичного мислення як систему діяльності, що ґрунтується на аналізі проблем і ситуацій, де учні самостійно обирають, оцінюють та визначають ступінь корисності інформації відповідно до своїх особистих потреб і цілей [26, с. 169].

Виділяють такі цілі та завдання технології розвитку критичного мислення [9]:

1) цілі: розвивати відкритість та гнучкість у процесі прийняття рішень; сприяти розвитку особистісних якостей, таких як креативність мислення, толерантність до інших та відповідальність за прийняті рішення; стимулювати аналітичне мислення;

2) завдання: виявляти причинно-наслідкові зв’язки; знаходити помилки в міркуваннях; робити висновки на основі установки, закладеної в тексті; визначати помилкові стереотипи, що можуть призвести до хибних висновків; відрізняти факти від припущень та особистих думок; ставити під сумнів отриману інформацію; визначати основне і другорядне; формувати культуру читання та уміння працювати з літературними джерелами; стимулювати самостійну творчу діяльність.

Ефективність технологій розвитку критичного мислення полягає у підвищенні цілеспрямованості навчання, посиленні його мотиваційної складової, збільшенні інформаційної місткості змісту освіти, використанні сучасних методів навчання, активізації навчального процесу, а також розвитку рефлексивних навичок.

Уроки, побудовані з використанням технологій формування критичного мислення, значно відрізняються від традиційних методик навчання. На таких заняттях учні не лише отримують знання, але й активно залучаються до процесу мислення: вони навчаються аналізувати інформацію, розмірковувати над нею, обговорювати свої ідеї, аргументувати власний погляд, переконувати інших, доводити свої позиції та систематизувати отримані знання. Ці навички є надзвичайно важливими, оскільки вони сприяють розвитку ініціативності та самостійності учнів, а також формуванню дослідницьких здібностей.

Крім того, уроки з використанням технологій формування критичного мислення допомагають школярам ставити під сумнів готові істини, розвиваючи критичне сприймання інформації, що оточує їх у щоденному житті. Це, своєю чергою, формує здатність до глибшого розуміння проблем, кращої орієнтації в сучасному інформаційному просторі, а також уміння приймати виважені та аргументовані рішення. Технології критичного мислення роблять навчання динамічним і спрямованим на формування у школярів компетентностей, які є ключовими для їхнього подальшого розвитку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та думок науковців дає можливість виокремити одну з ключових умов застосування технології розвитку

критичного мислення у молодших школярів – це застосування триетапної структури уроку. Така структура передбачає побудову уроку з трьох основних етапів:

1) етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності – спрямований на привернення уваги учнів до проблеми та створення інтересу до теми уроку, активуючи їх попередні знання та заохочуючи до обговорення;

2) етап сприймання і осмислення навчального матеріалу через практичну діяльність – включає представлення нової теми та очікуваних результатів навчання. На цьому етапі учні отримують необхідну інформацію, а також можливість її практичного застосування під час виконання завдань, що забезпечує глибше розуміння матеріалу;

3) етап закріплення знань, умінь і навичок – на цьому етапі учні використовують отримані знання та вміння відповідно до поставлених цілей уроку, узагальнюють вивчений матеріал, підводять підсумки, оцінюють свої досягнення і рефлексують над власним навчальним процесом [18, с. 19-20]. Така структура уроку сприяє ефективному розвитку критичного мислення, оскільки передбачає поетапний підхід до навчання, що допомагає учням глибше осмислювати і застосовувати отримані знання.

Етап актуалізації знань і мотивації навчальної діяльності учнів (триває зазвичай до 7 хвилин) має на меті перевірити в учнів уже наявні знання, неформально оцінити їхній рівень (включаючи можливі хибні уявлення), окреслити навчальну мету і спрямувати увагу на тему уроку. На цьому етапі учні отримують контекст для кращого розуміння нових ідей. Раніше засвоєні знання виводяться на рівень усвідомлення, що з психологічного погляду дуже важливо, оскільки знання стають міцнішими й осмисленішими, коли вони пов’язані з тим, що учень уже знає. Якщо нова інформація подається без зв’язку з попередніми знаннями, вона швидко забувається.

Звернення до вже набутих знань також підвищує інтерес і увагу учнів до теми, викликає зацікавленість, виконуючи мотиваційну функцію. Важливо, щоб учитель під час цього етапу і протягом усього уроку говорив мінімум, натомість

надаючи учням можливість висловлюватися. Роль учителя полягає в тому, щоб спрямовувати, мотивувати учнів до роздумів і уважно слухати їхні відповіді. Активне пригадування попередніх знань змушує учнів аналізувати власні уявлення, визначаючи рівень того, що вони вже знають, і до чого можна додати нові знання. Наприкінці цього етапу вчитель оголошує тему уроку та очікувані навчальні результати, що допомагає учням усвідомити свої навчальні цілі й зрозуміти, чого вони мають досягти на уроці та що очікує від них учитель.

Етап сприймання та осмислення навчального матеріалу через практичну діяльність (тривалість до 35 хв) має на меті зіставити очікування учнів з новим навчальним матеріалом, переглянути ці очікування і сформувати нові, виявити ключові моменти, а також простежити хід мислення учнів. Важливим є поєднання змісту уроку з індивідуальним досвідом кожного учня. На цьому етапі нові знання і способи їхнього застосування закріплюються через різноманітні методи активної самостійної роботи. Обов’язковими компонентами розвитку критичного мислення є індивідуальний пошук учнів і подальший обмін ідеями в групах або загальному колі. Важливо, щоб особистий пошук обов’язково передував обговоренню у групі.

На етапі закріплення знань, умінь і навичок (до 10 хв) відбувається узагальнення основних ідей, інтерпретація нових понять, обмін думками, висловлення власної позиції, апробація набутих ідей, а також постановка додаткових запитань для глибшого осмислення матеріалу. Підсумковий етап уроку є надзвичайно важливим для розвитку критичного мислення, оскільки він є рефлексивним за своєю суттю.

Важливим аспектом критичного мислення є формування внутрішньої мотивації учнів до навчання. Рефлексія, що відбувається на цьому етапі, сприяє розвитку внутрішньої мотивації, яка є глибшою і значущою, ніж зовнішня мотивація, ініційована вчителем на початку уроку. Цей етап дає змогу учням усвідомити свої успіхи та недоліки, формуючи бажання вдосконалюватися, виправляти помилки та шукати ефективні підходи до виконання завдань. Рівень рефлексії безпосередньо впливає на рівень мотивації, адже внутрішня мотивація,

заснована на особистому прагненні до успіху, є потужнішою та довготривалішою.

На цьому підсумковому етапі учні разом із вчителем підсумовують основні ідеї уроку, інтерпретують їх та випробовують на практиці, обмінюються думками, висловлюють своє ставлення до вивченого, оцінюють власні досягнення та вміння, і ставлять нові запитання для подальшого поглиблення знань.

Як зазначає академік НАПН України П. Саух, технологія розвитку критичного мислення включає широкий набір конкретних методичних прийомів, які можуть застосовуватися на різних освітніх рівнях, у різних предметних сферах та формах роботи. Її головною метою є не просте запам'ятовування інформації, а сприяння осмисленню та творчому процесу пізнання світу, оригінальній постановці проблем та їх розв'язанню. Ця технологія відкидає будь-яку категоричність і авторитарний підхід з боку вчителя, надаючи учням можливість самовиразитися та пізнати себе через процес отримання і створення нових знань. Вона допомагає розв'язувати такі завдання, як:

- підвищення мотивації до навчання і активного засвоєння матеріалу;

- розвиток інформаційної грамотності, що включає здатність до самостійного аналізу та оцінки інформації будь-якої складності;

- формування культури ведення дискусії та вміння логічно захищати свою позицію;

- розвиток соціальної компетентності, що включає відповідальність за отримані знання і дії [30, с. 12].

Отже, технологія розвитку критичного мислення вимагає від учителя початкової школи ретельної підготовки, тривалого планування та майстерного впровадження навчальних завдань усіх освітніх галузей. Завдяки цій технології в умовах сучасного уроку вдається виховати учнів з розвинутим критичним мисленням, які вміють аналізувати та оцінювати факти і закономірності, приймати обґрунтовані рішення, а також моделювати процеси та ситуації для розв'язання проблем.

Успішному формуванню критиного мислення здобувачів початкової освіти сприятиме реалізація таких педагогічних умов: урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, гармонізація емоційного та інтелектуального розвитку, проблематизація змісту навчального матеріалу, застосування технологій розвитку критичного мислення, застосування інтерактивних та дослідницьких методів навчання, забезпечення взаємозв'язку урочної та позаурочної роботи, створення атмосфери відкритого діалогу та співпраці, поетапність у роботі з формування критичного мислення.

2.2. Форми та методи формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання

Уроки української мови та літературного читання створюють сприятливі умови для розвитку критичного мислення молодших школярів завдяки різноманітності змісту та завдань, які спонукають до рефлексії та творчого підходу. Формування критичного мислення потребує використання спеціальних форм і методів навчання, які активізують пізнавальну діяльність учнів, сприяють розвитку їхнього аналітичного мислення і навичок самостійного прийняття рішень.

Однією з ключових складових сучасного освітнього процесу в межах НУШ є впровадження активних та інтерактивних методів і прийомів навчання. На думку дослідників А. Кроуфорда, В. Саула, С. Метьюза та Д. Макінстера, найкраще учні засвоюють матеріал за допомогою активних методів, коли їх використання спрямоване на досягнення чіткої мети і добре організоване. Такі методи, як вважають вчені, є найефективнішими, оскільки заохочують учнів до самостійного мислення і розвитку критичного мислення. Учні не просто засвоюють знання, а й осмислюють їх, застосовують на практиці або в подальшому навчанні, що сприяє їхній здатності до самостійного навчання в майбутньому. Дослідники підкреслюють, що навчання, яке приносить

довготривалі результати і використовується в реальному житті, є ефективнішим. Навчання, яке залишає учнів пасивними і не розвивається на практиці, швидко забувається і втрачає свою цінність [13].

Ключовим елементом розвитку критичного мислення у молодших школярів є застосування відповідних методів та прийомів навчання. Як зазначає О. Рудницька, вони відповідають на питання, як саме необхідно організовувати навчально-виховний процес [29, с. 160]. Ці методи є не лише інструментами передачі знань, а й потужними засобами формування у школярів аналітичних, дослідницьких та рефлексивних навичок. Їх використання допомагає створити активне середовище для мислення, де учні не лише отримують нову інформацію, але й вчаться критично осмислювати її, робити висновки, ставити запитання та самостійно шукати відповіді. Завдяки таким методам навчання стає не просто передачею фактів, а процесом розвитку мисленнєвої самостійності та інтелектуальної гнучкості, що є основою для успішного навчання.

Вибір методів та прийомів навчання у процесі формування критичного мислення школярів залежить від того, у межах якої навчальної системи відбувається цей процес. Розглядаючи методологічні основи розвитку критичного мислення, варто підкреслити, що найефективнішими є методи, засновані на проблемному, дослідницькому та евристичному підходах. Вони дають змогу учням на першому рівні повної загальної середньої освіти вільно висловлювати власні думки, взаємодіяти з різними комунікантами та толерантно брати участь у дискусіях. Це важливо, оскільки критичне мислення є соціальним за своєю суттю, і його розвиток тісно пов’язаний зі здатністю до ефективного комунікативного обміну і вмінням аргументувати власні погляди у взаємодії з іншими.

Згідно із триетапною структурою уроку, можна класифікувати методи, спрямовані на розвиток критичного мислення:

1) етап актуалізації та мотивації: «кластер», «асоціативний кущ», «кубування», «займи позицію», «мозковий штурм», «ромашка Блума», «правильні та хибні висловлювання», «кошик ідей», таблиця «З-Х-Д» тощо;

2) етап сприймання і осмислення навчального матеріалу: «кластер», «бортовий журнал», «асоціативний кущ», «кубування», «метод прес», «концептуальна таблиця», «дерево передбачень», «двосторонній щоденник», «т-таблиця», «6 капелюхів», «фішбоун», «метод 6 W»;

3) етап консолідації: «асоціативний кущ», «бортовий журнал», «діаграма вена», «займи позицію», «метод ПМЦ», «картографування тексту», «РАФТ», «Сенкан», «INSERT» та ін. Вони забезпечують формування у здобувачів початкової освіти таких ключових мисленнєвих операцій, як аналіз, синтез, оцінювання, а також глибоке розуміння змісту їхньої діяльності, що є необхідним для успішного досягнення запланованих навчальних результатів.

Розгянемо детальніше методи формування критичного мислення молодших школярів з конкретними прикладами застосування на уроках української мови та літературного читання.

Асоціативний кущ – це один із методів розвитку критичного мислення, який використовується для генерації ідей, активізації розумової діяльності та систематизації знань. Цей метод полягає в тому, що навколо певної ключової теми або поняття учні створюють асоціативні зв’язки у вигляді схеми або «куща», де від головної ідеї відгалужуються пов’язані поняття, терміни або думки.

Основні кроки створення асоціативного куща:

- учитель або учні визначають ключове слово, поняття чи тему, яке є основою для роботи;

- -навколо цього поняття записуються всі асоціації, що виникають у учнів. Асоціації можуть бути як безпосередньо пов’язані з темою, так і більш віддалені, що допомагає розширити коло ідей;

- асоціативні слова організовуються у вигляді схеми або «куща», де центральне поняття є «коренем», а інші ідеї – його «гілками».

- учні обговорюють отримані асоціації, визначають ключові зв’язки та роблять висновки на основі побудованої схеми.

Цей метод стимулює мислення, допомагає учням аналізувати поняття з

різних кутів зору, активізує їхню уяву та сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Асоціативний кущ також є ефективним інструментом для підготовки до глибокого вивчення теми чи для обговорення перед вивченням нового матеріалу. На рис. 2.1 представлено зразок застосування методу на уроці літературного читання та української мови.

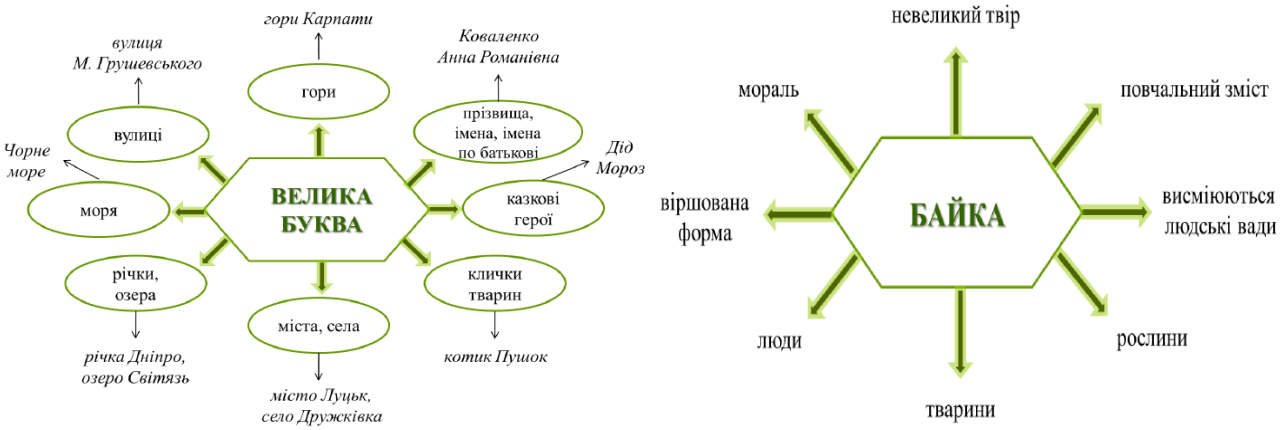

Рисунок 2.1. Зразок використання методу «асоціативний кущ» на уроці літературного читання та української мови

Бортовий журнал – це метод навчання, який спрямований на розвиток рефлексії, критичного мислення та вміння аналізувати власну діяльність. Він полягає у веденні учнями записів протягом навчального процесу, де вони фіксують свої думки, спостереження, запитання та ідеї щодо певної теми або уроку. Такий метод дає змогу учням систематично осмислювати нову інформацію, а також відстежувати свій прогрес та взаємозв’язки між новими і вже засвоєними знаннями.

Основні кроки ведення бортового журналу:

- на початку уроку або теми учні фіксують свої очікування, попередні знання та запитання, які в них виникають стосовно нового матеріалу;

- протягом уроку або виконання завдання учні записують свої думки, нові ідеї, рефлексують над тим, що вони дізналися, які моменти здалися їм важливими, а також ті, що викликали труднощі;

- наприкінці уроку або після завершення певного етапу навчання учні записують, що нового вони дізналися, наскільки змінилися їхні початкові

уявлення, як вони можуть застосувати нові знання на практиці;

- учні формулюють нові питання, які виникли в процесі роботи, або питання для подальшого вивчення. Використання бортового журналу стимулює учнів до активної рефлексії, допомагає структурувати навчальний матеріал, розвиває навички самостійного мислення і вміння аналізувати свій процес навчання. У табл. 2.1 представлено зразок застосування методу на уроці української мови.

Таблиця 2.1

Зразок використання бортового журналу під час вивчення теми «Прикметник»

Що мені відомо?	Що нового дізнався?
описує ознаки предметів	змінюється за родами (чоловічий, жіночий, середній) та числами (однина і множина)
відповідає на питання: який?, яка?, яке?, які?	пов’язані з іменниками і узгоджуються з ними за родом, числом та відмінком
прикметник допомагає зробити опис предмета детальнішим	

Дерево передбачень – це метод розвитку критичного мислення, який допомагає учням прогнозувати або передбачати події, факти чи можливі результати на основі аналізу наданої інформації. Цей метод є ефективним для роботи з текстом, новою темою або дослідженням, оскільки спонукає учнів мислити логічно, робити припущення та висловлювати свої очікування.

Алгоритм застосування методу:

- учитель обирає текст або тему, яку учні ще не вивчали, і пропонує їм зробити припущення щодо її змісту чи результатів;

- у центрі «дерева» записується тема або заголовок, навколо якого будуватимуться передбачення;

- учні висловлюють свої припущення стосовно того, що може статися або що вони дізнаються в процесі вивчення теми/тексту. Ці передбачення

записуються як гілки «дерева», що відходять від центральної ідеї;

- учні читають текст або досліджують тему;

- після вивчення теми учні повертаються до свого «дерева передбачень» і аналізують, чи справдилися їхні прогнози. Ті гілки, що відповідають дійсності, можна виділити, а ті, що виявилися помилковими, проаналізувати. На рис. 2.2 представлено зразок застосування методу на уроці літературного читання під час вивчення казки Г. Андерсена «Гидке каченя».

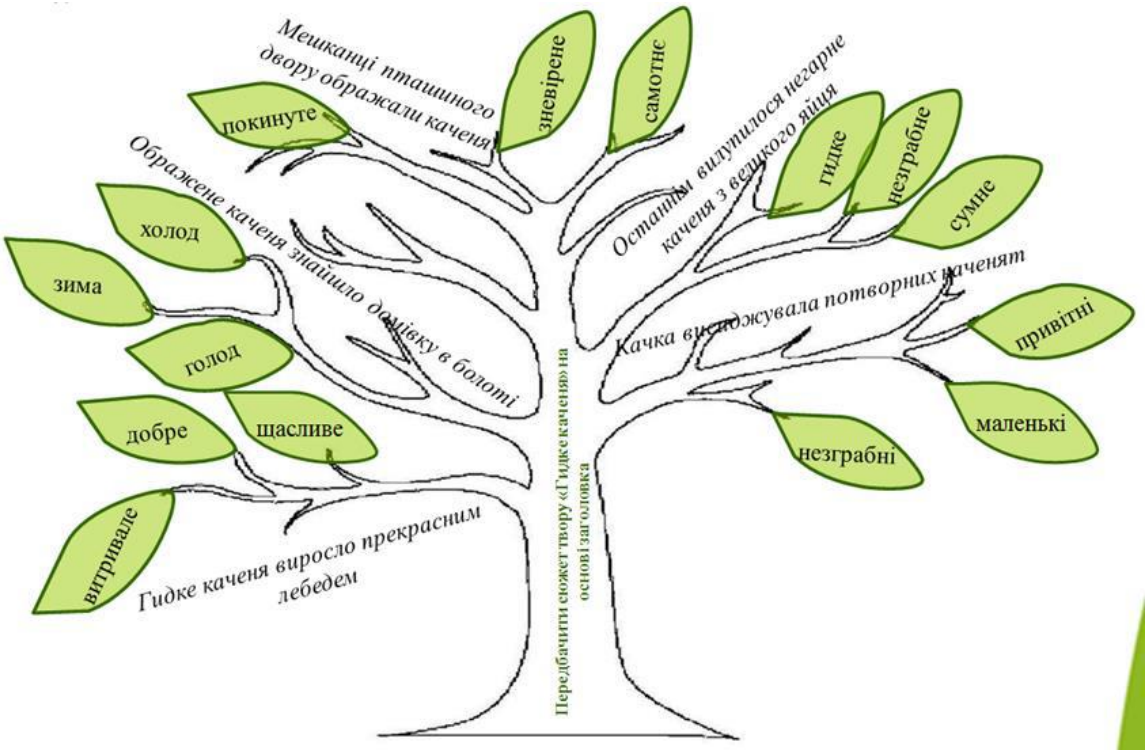

Рисунок 2.2. Зразок застосування методу «дерево передбачень» на уроці літературного читання під час вивчення казки Г. Андерсена «Гидке каченя»

Діаграма Венна – це візуальний інструмент, який використовується для порівняння і виявлення спільних та відмінних ознак між двома або більше поняттями, об’єктами чи явищами. У навчанні діаграма Венна є ефективним методом розвитку критичного мислення, допомагаючи учням аналізувати інформацію, робити висновки і бачити взаємозв’язки між різними категоріями.

Алгоритм складання діаграми Венна:

- учитель обирає два або більше поняття, які потрібно порівняти;

- малюють два або більше пересічних кола, кожне з яких представляє одне з понять. Спільна частина кола символізує схожі ознаки, а окремі частини – відмінні;

- учні аналізують обидва поняття і заповнюють діаграму. У спільну частину записуються характеристики, які є спільними для обох понять, а у різні частини – унікальні риси кожного з них. На рис. 2.3 представлено зразок застосування методу на уроці літературного читання для порівняння спільних і відмінних ознак літературної і народної казки.

Рисунок 2.3. Зразок застосування методу «діаграма Вена» на уроці літературного читання для порівняння спільних і відмінних ознак літературної і народної казки

Картографування тексту (інформації) – це методичний прийом, спрямований на розвиток в учнів уміння організовувати навчальний матеріал у вигляді графічних схем або карт. Метою цього прийому є допомога учням знаходити внутрішні логічні зв’язки між окремими поняттями та структуризувати інформацію таким чином, щоб вона була легше засвоюваною.

Мета картографування тексту: навчити учнів графічно представляти навчальний матеріал; розвивати вміння систематизувати інформацію; допомогти знаходити зв’язки між поняттями та темами; покращити розуміння складних концепцій через візуалізацію.

Алгоритм застосування методу:

- учитель обирає текст або тему, яку учні повинні вивчити;
- учні читають текст і визначають основні поняття або ідеї;
- учні будують графічну схему, де в центрі знаходиться основне поняття (тема), а від нього відходять гілки, що з'єднують пов'язані поняття;
- учні обговорюють, як ці поняття взаємопов'язані між собою, і яким чином одне випливає з іншого. Це допомагає краще зрозуміти структуру та значення матеріалу;
- учні використовують карту для подальшого пояснення матеріалу, пригадування ключових понять та їх взаємозв'язків.

На рис. 2.4 представлено зразок використання методу картографування тексту під час вивчення твору О. Довженка «Зачарована Десна».

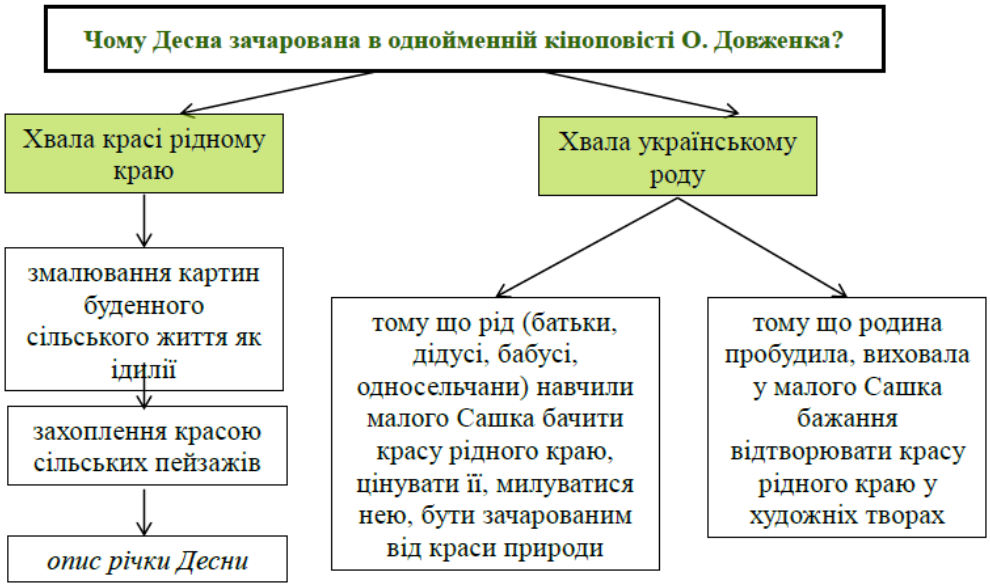

Рисунок 2.4. Зразок використання методу картографування тексту під час вивчення твору О. Довженка «Зачарована Десна»

Кластер – це методичний прийом, метою якого є навчити учнів графічно організовувати інформацію, що допомагає наочно відобразити думки, які виникають під час вивчення певної теми, читання тексту або дослідження інформаційного поля. Цей прийом спрямований на виявлення взаємозв'язків між окремими поняттями та сприяє спільному аналізу й осмисленню матеріалу.

Мета кластеру: навчити учнів графічно структурувати думки та інформацію; допомогти знаходити взаємозв'язки між окремими поняттями; підтримати процес колективного дослідження теми; сприяти глибшому розумінню навчального матеріалу.

Алгоритм складання кластеру:

- учитель пропонує учням тему або основне поняття для дослідження;

- учні починають висловлювати свої думки та ідеї, що виникають у них щодо даної теми. Кожна нова думка фіксується навколо центрального поняття і з'єднується з ним лініями;

- ідеї, які мають спільні ознаки або зв'язки, об'єднуються в групи, утворюючи «кластери»;

- завдяки кластеру учні можуть бачити логічні зв'язки між поняттями, що допомагає їм краще зрозуміти структуру матеріалу та процеси, які описуються.

На рис. 2.5 представлено зразок застосування методу «кластер» на уроці української мови під час вивчення теми «Речення».

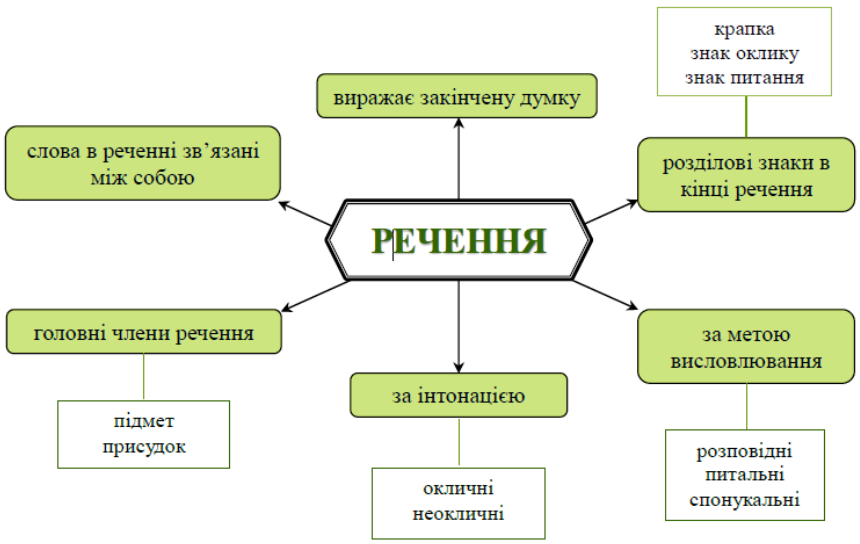

Рисунок 2.5. Зразок застосування методу «кластер» на уроці української мови під час вивчення теми «Речення»

Метод «Кошик ідей» є інноваційною педагогічною технологією, яка допомагає учням розвивати аналітичне мислення, стимулює до пізнавальної діяльності та вдумливого читання. Основна мета методу полягає в тому, щоб

заохотити учнів до аналізу вже набутих знань і до активного обміну думками.

Алгоритм застосування методу:

- учитель оголошує тему або ставить питання, що спонукає до роздумів;

- учні записують або озвучують свої ідеї, які потім збираються в загальний «кошик» (наприклад, на дошці або в онлайн-документі);

- після збору ідей обговорюють їх, роблять висновки, ставлять додаткові питання.

На рис. 2.6 представлено зразок використання методу «кошик ідей» на уроці української мови під час вивчення теми «Будова слова».

Рисунок 2.6. Зразок використання методу «кошик ідей» на уроці української мови під час вивчення теми «Будова слова»

Метод «Кубування» – метод, спрямований на розвиток різнорівневого мислення учнів відповідно до таксономії Блума. Метою цього методу є навчити учнів класифікувати навчальний матеріал за 6 рівнями: знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез і оцінювання. Учитель створює куб із шістьма гранями, на яких написані питання для кожного з рівнів таксономії Блума. Учні кидають куб і відповідають на питання, що відповідає рівню, який випав на грані.

Після того, як кожен учень відповість на своє питання, обговорюються відповіді для поглиблення розуміння матеріалу.

Алгоритм застосування методу «кубування»:

- знання – учні повинні пригадати факти, терміни, визначення. Приклад питання: «Що таке українська народна казка?»;

- розуміння – учні пояснюють своїми словами суть матеріалу, що вивчається. Приклад питання: «Яка головна ідея казки «Коза-Дереза»?»;

- застосування – учні демонструють, як можна використати знання в новій ситуації. Приклад питання: «Як можна застосувати уроки з казки «Коза-Дереза» в сучасному житті?»;

- аналіз – учні поділяють матеріал на частини і розглядають взаємозв’язки між ними. Приклад питання: «Які типи героїв найчастіше зустрічаються в українських народних казках і чому?»;

- синтез – учні створюють нове на основі вивченого матеріалу. Приклад питання: «Придумайте нову казку, використовуючи ті самі сюжетні елементи, що й у казці «Коза-Дереза»;

- оцінювання – учні критично оцінюють матеріал, висловлюють свої судження. Приклад питання: «Чи погоджуєтеся ви з моральним уроком казки «Коза-Дереза»? Обґрунтуйте свою думку».

Мозковий штурм – це популярний метод колективного генерування ідей, спрямований на розв’язання проблеми або створення нових ідей. Його мета – активізувати мислення та сприяти творчому пошуку рішень через вільне висловлення думок і пропозицій.

Спочатку вчитель чітко формулює проблему або завдання, яке потрібно виконати. Приклад теми: «Які риси характеру народних казкових героїв допомагають їм досягати успіху?»

Генерування ідей: усі учасники вільно висловлюють свої ідеї без критики та обговорення. Ідеї записуються на дошці або фліпчарті, щоб усі могли їх бачити. Головне правило – жодної критики або обмежень. Усі думки, навіть на перший погляд нелогічні, мають право бути висловлені. Приклад ідей: «Герої

добрі», «Вони часто хитрі або розумні», «Мають магічних помічників». Після завершення етапу генерування всі ідеї переглядаються. Можна об’єднати схожі думки, уточнити деталі або додати нові на основі вже висловлених. На основі відібраних ідей учасники створюють план дій або конкретне рішення проблеми.

Методичний прийом «Правильні та хибні висловлення» є ефективним інструментом для розвитку критичного мислення учнів, оскільки він допомагає учням аналізувати інформацію, співвідносити її з попередніми знаннями та формувати аргументовані висновки.

Мета методу: установлювати правильність або хибність поданих тверджень; обґрунтовувати свої відповіді; співвідносити власні думки з інформацією, представленою у тексті; пояснювати, чому їхні початкові погляди можуть відрізнятися від остаточних після засвоєння нового матеріалу.

Алгоритм застосування методу:

- учитель пропонує учням список тверджень, які стосуються теми уроку. Учні повинні визначити, чи правильні ці твердження, і обґрунтувати свою відповідь, записуючи її у таблицю;

- учні заповнюють таблицю, ставлячи знаки «+» (правильне твердження) або «−» (хибне твердження) у відповідних клітинках. Вони працюють із першою частиною таблиці до початку вивчення нового матеріалу;

- після ознайомлення з новою інформацією, учні переглядають свої початкові відповіді та вносять корективи у другий рядок таблиці. Це допомагає учням усвідомити, наскільки їхні знання змінилися під час уроку.

«Ромашка запитань Блума» – це методичний прийом, який допомагає розвивати в учнів різнорівневе мислення на основі таксономії Блума. Ромашка складається з шести пелюсток, кожна з яких відповідає за певний тип запитань. Метод дає змогу учням ставити запитання різного рівня складності та стимулює критичне мислення.

Етапи застосування методу:

- учитель обирає тему або текст для опрацювання;

- учитель або учні формулюють запитання відповідно до шести рівнів

Блума. Кожне запитання відповідає певній пелюстці «ромашки». Учні повинні відповісти на запитання різного рівня складності;

- після того, як учні відповіли на запитання, учитель разом із класом аналізує їхні відповіді, звертаючи увагу на різні рівні розуміння та мислення.

На рис. 2.7 представлено зразок застосування методу «ромашка Блума» під час вивчення казки «Кирило Кожум'яка».

Рисунок 2.7. Зразок застосування методу «ромашка Блума» під час вивчення казки «Кирило Кожум'яка»

Сенкан – це коротка поетична форма, яка використовується в навчальному процесі для розвитку мовленнєвих і творчих навичок учнів. Сенкан сприяє лаконічному висловлюванню думок, узагальненню знань та критичному мисленню.

Структура сенкану:

- перший рядок – одне слово, яке є іменником і позначає тему (зазвичай об'єкт або поняття);

- другий рядок – два прикметники, які описують тему;

- третій рядок – три дієслова, що виражають дії, пов’язані з темою;

- четвертий рядок – фраза з чотирьох слів, яка виражає ставлення до теми або підсумовує думки про неї;

- п’ятий рядок – одне слово, синонім до теми або висновок.

Зразок використання методу на уроці літературного читання.

Тема: Казка

1. Казка

2. Чарівна, повчальна

3. Вчить, розважає, захоплює

4. Казна дарує дітям мудрість

5. Вчить, як на світі жить.

Фішбоун (Fishbone) – це графічний метод аналізу, який допомагає візуалізувати причини певної проблеми або теми й структурувати ідеї. Його також називають діаграмою Ісікави або діаграмою «риб’ячої кістки» через схожість із риб’ячим скелетом. Цей метод широко використовується в освіті для розвитку критичного мислення і структурованого підходу до розв’язання проблем.

Фішбоун дає змогу учням виявляти і структурувати причини певної проблеми; встановлювати зв’язок між проблемою і чинниками, які на неї впливають; узагальнювати знання і будувати логічні висновки.

Структура «Фішбоун»:

- голова риби – основна проблема або тема, яку потрібно дослідити (основна ідея);

- хребет – лінія, яка веде до головної проблеми;

- кістки – основні категорії або чинники, що впливають на проблему;

- підкатегорії – причини, які підпадають під кожну з головних категорій.

На рис. 2.8 представлено зразок застосування методу «Фішбоун» на уроці української мови під час вивчення теми «Будова слова».

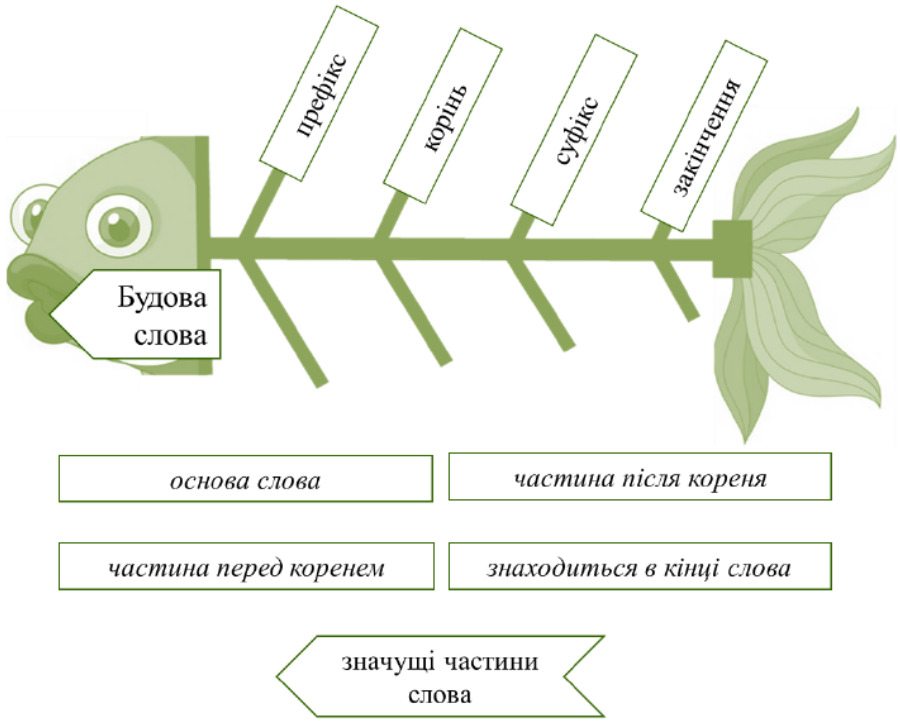

Рисунок 2.8. Зразок застосування методу «Фішбоун» на уроці української мови під час вивчення теми «Будова слова»

Отже, розглянуті форми та методи формування критичного мислення допомагають учням осмислено підходити до вивчення матеріалу, розвивати навички самостійного аналізу, творчого підходу та аргументованого висловлювання думок. Вони стимулюють інтерес до навчання, сприяють глибшому розумінню текстів, розкитку критичного мислення і формують у молодших школярів важливі життєві компетенції.

2.3. Методичні рекомендації щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання

Формування критичного мислення є одним із ключових завдань сучасної початкової освіти. Молодший шкільний вік є особливо сприятливим періодом для розвитку цієї важливої навички, оскільки діти в цей час відкриті до нового досвіду, активно пізнають довкілля і формують свої перші уявлення про процес

навчання. Критичне мислення допомагає молодшим школярам аналізувати інформацію, робити власні висновки, ставити запитання та аргументувати свої думки. Уроки української мови і літературного читання надають широкі можливості для розвитку критичного мислення, адже вони сприяють не лише засвоєнню знань, а й формуванню вміння працювати з текстами, розуміти підтекст, аналізувати, синтезувати ідеї, формулювати думки усно і письмово.

Розвиток критичного мислення у молодших школярів потребує комплексного підходу, який включає створення відповідного педагогічного середовища, використання сучасних форм, методів і прийомів навчання. У зв'язку з цим актуальним є розроблення методичних рекомендацій для вчителів, які дають змогу ефективно інтегрувати елементи критичного мислення у навчальний процес, забезпечуючи при цьому високу мотивацію учнів до навчання. Розглянемо детальніше рекомендації для вчителів.

1. Створення мотиваційного середовища для формування критичного мислення. Створення позитивного мікроклімату в класі є базисом для формування критичного мислення у молодших школярів. Вчителю слід пам'ятати, що критичне мислення розвивається лише в умовах, коли дитина не боїться помилитися і знає, що її думка буде почута і сприйнята з повагою. Для цього необхідно:

- застосовувати емпатійний підхід (активно слухати учнів, підтримувати їх, заохочувати до висловлення власних думок);

- сприяти відкритому діалогу (заохочувати школярів ділитися ідеями, ставити запитання і обговорювати відповіді без страху отримати негативну оцінку);

- підтримувати учнів у висловленні думок (навіть якщо відповідь дитини не зовсім правильна, важливо похвалити її за спробу, а потім обговорити, як можна поліпшити думку або підхід до розвязання задачі виконання задання). Для цього вчитель може використовувати фрази на кшталт: «Чудова ідея, давайте обговоримо її детальніше!», «Твоя думка дуже цікава, чи можеш пояснити її детальніше?», «Це цікаво! А як ти думаєш, що могло б бути по-іншому?»;

- використання ігрових форм роботи, які сприяють залученню учнів до активного обговорення. Ігрові методи навчання сприяють залученню учнів до активного пізнання та допомагають розвинути вміння критично аналізувати. У початковій школі такі підходи є особливо ефективними, адже діти молодшого шкільного віку природно зацікавлені у грі. Доцільно використовувати: рольові ігри (учні можуть брати на себе ролі літературних персонажів або виступати від імені різних героїв тексту. Це допомагає їм краще зрозуміти мотиви та дії героїв і формулювати свої висновки); ігри на обговорення, наприклад, «Так чи ні», де вчитель ставить твердження, а учні повинні оцінити їх як правильні або неправильні, пояснивши свою думку; ігри-запитання – учні ставлять одне одному питання за прочитаним текстом.

Урок літературного читання може розпочатися з гри «Детектив», де учні повинні знайти ключові підказки в тексті, що пояснюють поведінку героя або причину подій. Урок української мови може містити вправу «Склади речення», де учні працюють у парах, створюючи речення, а потім аналізують їх граматичну правильність і зміст.

Стимулювання інтересу до текстів через підбір літературних творів, які викликають емоційний відгук та мають потенціал для дискусії. Підбір текстів для уроків літературного читання є важливою складовою формування критичного мислення. Важливо, щоб твори не лише відповідали програмі, а й викликали емоційний відгук у дітей, спонукали їх думати, обговорювати, ставити запитання. Для цього слід: обирати твори з яскравими персонажами та емоційними сюжетами: наприклад, казки, оповідання про дітей, природу, дружбу та доброту; пропонувати твори із моральними дилемами – це дозволить дітям обговорювати різні погляди та вчитися аргументувати свою думку; включати тексти, які можуть викликати дискусії, наприклад, твори з несподіваними кінцівками або такі, що залишають місце для роздумів. Прикладом такого підходу може бути обговорення казки «Рукавичка», де учні аналізують дії звірів, вирішують, хто з них мав рацію, а також вигадують альтернативні версії розвитку подій.

2. Використання запитань відкритого типу. Використання запитань відкритого типу є надзвичайно ефективним методом для формування критичного мислення у молодших школярів. Такі запитання не передбачають однозначної правильної відповіді, що стимулює дітей до аналізу інформації, формулювання висновків, аргументації власної думки та розвитку уяви. На етапі роботи з текстом питання відкритого типу дозволяють учням глибше розуміти зміст твору, оцінювати дії персонажів і висловлювати своє бачення. Наприклад, запитання «Чому герой прийняв таке рішення?» спонукає дітей до аналізу мотивів, які керують персонажами твору. Учням пропонується уважно перечитати відповідний уривок тексту, знайти підказки, що пояснюють поведінку героя, і спробувати зрозуміти, які зовнішні або внутрішні чинники могли вплинути на його рішення.

Обговорення в групах або парах дає можливість висловити різні погляди, що стимулює дітей до співпраці та розвитку вміння аргументувати свої припущення. Для прикладу, в казці «Колосок» можна поставити питання: «Чому Мишенята не допомагали Півнику? Що вплинуло на їхню поведінку?» Учні, проаналізувавши текст, можуть дійти висновку, що це була їхня лінь або необізнаність.

Інше важливе запитання – «Як би ти вчинив(-ла) на місці героя?» – дозволяє дітям уявити себе у ситуації героя. Це допомагає розвивати емпатію, а також аналізувати свої моральні цінності. Наприклад, під час аналізу байки «Криве дзеркало» учням можна запропонувати подумати, що б вони зробили, якби побачили своє відображення у такому дзеркалі. Таке питання сприяє тому, щоб учні не лише оцінювали дії героя, а й задумалися про власну поведінку. Цей підхід можна доповнити письмовою рефлексією, коли учні записують свої відповіді та аргументи. Важливо також дати їм змогу порівняти свої думки з ідеями інших дітей, що допоможе побачити ситуацію з різних сторін.

Запитання «Яка основна ідея цього тексту?» спрямоване на розвиток узагальнення та формулювання висновків. Учні, переказуючи текст і виділяючи його ключові моменти, вчаться шукати смисловий центр і формулювати власну

думку щодо основної ідеї. Наприклад, після прочитання оповідання учитель може запитати: «Яку головну думку хотів донести автор?» Для полегшення формулювання ідеї дітям можна запропонувати спочатку виділити ключові слова твору, які, на їхню думку, найточніше відображають зміст. Таким чином, використання питань відкритого типу на уроках української мови та літературного читання сприяє активному залученню дітей до процесу навчання, розвитку навичок аналізу, аргументації, критичної оцінки інформації, а також формує стійку пізнавальну мотивацію.

3. Робота з текстами. Робота з текстами є важливим етапом формування критичного мислення молодших школярів, адже вона сприяє розвитку навичок аналізу, синтезу, оцінювання інформації та формулювання власних висновків. Цей процес включає різні методи і прийоми, які допомагають учням краще розуміти зміст твору, встановлювати зв’язки між його елементами та висловлювати власне ставлення до прочитаного.

Одним із ефективних прийомів є складання асоціативних карт. Під час цієї діяльності учні створюють інтелект-карту, яка відображає ключові поняття та ідеї тексту. Наприклад, після читання казки вчитель пропонує учням визначити основні події та персонажів, а потім зобразити їх у вигляді схеми з центральним поняттям (назвою казки) у центрі. Навколо цього поняття діти додають гілки, що відповідають головним ідеям, героям або подіям. Такий підхід дозволяє учням структурувати інформацію, встановлювати логічні зв’язки та візуалізувати ключові моменти твору. Це особливо корисно для молодших школярів, які лише починають опановувати навички критичного мислення.

Ще одним важливим елементом є рефлексивне читання. Цей метод дозволяє учням не лише сприймати текст на рівні розуміння змісту, а й осмислювати його через власні емоції та припущення. Після прочитання тексту вчитель може запропонувати дітям висловити свої емоції: «Що ви відчували, коли читали цю історію?», «Які події найбільше вас вразили?» Учні також можуть висловити припущення щодо можливого розвитку подій: «Як ви думали, що закінчиться історія?» Порівняння цих припущень із реальним завершенням

твору допомагає учням розвивати вміння прогнозувати та оцінювати авторський задум.

Також корисним є прийом роботи з різними поглядами. Учитель може запропонувати учням уявити себе на місці різних персонажів і обговорити ситуацію з їхньої позиції. Це сприяє розвитку емпатії, аналітичного мислення та вміння оцінювати ситуацію з різних сторін. Наприклад, під час аналізу байки учні можуть розглянути ситуацію з погляду персонажа, якого обманули, і з погляду хитрого героя. Таке завдання вчить дітей розуміти мотивацію героїв, а також усвідомлювати наслідки їхніх дій. Крім того, це розширює їхній погляд на проблеми та ситуації, які вони обговорюють.

Отже, робота з текстами, що включає складання асоціативних карт, рефлексивне читання та аналіз з різних поглядів, створює умови для всебічного розвитку критичного мислення учнів. Ці методи не лише сприяють кращому розумінню творів, але й допомагають учням навчитися аналізувати, оцінювати і порівнювати різні аспекти тексту, формуючи вміння самостійно мислити і висловлювати власну думку.

4. Розвиток навичок аргументації у молодших школярів є важливим компонентом формування критичного мислення. Ці навички допомагають дітям не лише висловлювати свої думки, а й обґрунтовувати їх, використовуючи логічні докази, текстові посилання та власний досвід. Одним із основних прийомів є використання завдань, які спонукають учнів до обґрунтування своєї думки. Наприклад, питання «Чому, на твою думку, автор так назвав цей твір?» дозволяє дітям глибше задуматися над задумом автора, знайти підказки в тексті та висловити власне бачення. У процесі обговорення учні можуть дійти висновку, що назва твору відображає головну ідею, особливості сюжету або ключовий елемент тексту. Такий підхід розвиває навички аналізу і допомагає учням виявляти причинно-наслідкові зв’язки.

Ще одним прикладом завдань на обґрунтування є питання: «Які докази ти можеш навести, щоб підтримати або спростувати вчинок героя?». Це завдання вимагає від учнів уважного аналізу тексту та пошуку доказів, які підтверджують

або суперечать їхньому погляду.

Ефективним методом розвитку навичок аргументації є проведення дебатів у спрощеному форматі. Ця форма роботи дозволяє учням захищати свої погляди на літературні події, висловлювати свою думку перед однокласниками та шукати компроміси. Наприклад, під час дебатів учні можуть обговорювати, чи правильно вчинив герой, коли вирішив залишити свою домівку у пошуках пригод. Діти, які підтримують цю ідею, мають обґрунтувати, чому вчинок героя був сміливим і виправданим, а ті, хто не погоджується, можуть наводити аргументи про важливість сімейних цінностей і відповідальності. Такий формат роботи не лише розвиває критичне мислення, але й формує навички комунікації, взаємодії у групі, вміння слухати інших і враховувати альтернативні погляди.

5. Вправи для розвитку критичного мислення. Розвиток критичного мислення у молодших школярів значною мірою залежить від використання різноманітних вправ, які стимулюють їхню уяву, аналітичні здібності та вміння висловлювати власні думки. Однією з таких вправ є «Пошук прихованих змістів», яка спрямована на вміння учнів виявляти підтекст, приховані мотиви героїв та оцінювати авторський задум. Під час роботи учні аналізують, чому герой діє певним чином, які його справжні наміри та як вони відображені у тексті.

Ще одним ефективним завданням є таке завдання, як «Перепиши текст», яке дозволяє дітям творчо переосмислити прочитане. Учням пропонується змінити кінцівку твору або розповісти історію з погляду іншого персонажа. Такі вправи допомагають учням розвивати уяву, глибше розуміти сюжет і ставити себе на місце різних персонажів, що сприяє кращому усвідомленню тексту.

6. Формування навички самооцінки. Рефлексія є важливим елементом розвитку критичного мислення, адже вона дозволяє учням аналізувати власні дії, оцінювати свої успіхи та помилки, а також планувати шляхи вдосконалення. Проведення рефлексії після виконання завдань допомагає школярам усвідомити, що вони дізналися нового, і розвиває навички самооцінки. Наприклад, після уроку вчитель може запропонувати учням відповісти на запитання: «Що я

дізнався нового?», «Що в мене вийшло найкраще?», «Що можна зробити інакше?» Учні можуть записувати свої відповіді в рефлексійні зошити або висловлюватися усно. Така практика розвиває у дітей здатність об'єктивно оцінювати свою діяльність, бачити власні досягнення та шукати шляхи покращення. Крім того, це допомагає вчителю отримати зворотний зв'язок про те, які завдання були найцікавішими або найскладнішими для учнів, що дозволяє удосконалювати навчальний процес.

Формування навички самооцінки також сприяє розвитку відповідальності за власне навчання. Учні починають усвідомлювати, що їхні зусилля безпосередньо впливають на результати, і вчаться більш усвідомлено підходити до виконання завдань. Наприклад, після написання твору вчитель може запитати: «Чи вдалося мені висловити свої думки так, як я хотів(-ла)? Що можна було б змінити?». Це спонукає дітей до самопізнання та допомагає їм розвивати вміння аналізувати свою роботу. Тому вправи для розвитку критичного мислення у поєднанні з рефлексією формують у дітей не лише здатність критично мислити, а і вміння оцінювати власні досягнення, що є важливим компонентом їхнього особистісного розвитку.

Отже, формування критичного мислення у молодших школярів на уроках української мови і літературного читання є багатогранним і творчим процесом, що сприяє розвитку самостійності, аналітичного підходу до інформації та вміння аргументувати свою позицію. Запропоновані методичні рекомендації дозволяють створити сприятливі умови для розвитку цих навичок, використовуючи сучасні інтерактивні підходи, групову роботу та творчі завдання. Застосування запропонованих методів сприяє не лише підвищенню успішності навчання, а і формуванню в учнів стійкої пізнавальної мотивації, здатності аналізувати, оцінювати та самостійно генерувати нові ідеї. Ці рекомендації стануть корисними для вчителів початкових класів, які прагнуть вдосконалити свої уроки та зробити навчальний процес сучасним і результативним.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі обґрунтовано педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, що стало основою для формулювання таких висновків.

1. Охарактеризовано критичне мислення як психолого-педагогічний феномен та розкрито особливості його розвитку у молодших школярів. На основі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження встановлено, що критичне мислення є важливим елементом когнітивного розвитку і освітнього процесу. Воно включає здатність аналізувати, оцінювати, інтерпретувати та застосовувати інформацію для прийняття обґрунтованих рішень. У педагогічній сфері критичне мислення сприяє формуванню в учнів умінь самостійно аналізувати і критично оцінювати отриману інформацію, що є ключовим для успішного навчання та адаптації в умовах швидких змін сучасного світу. Критичне мислення виступає основою для розвитку аналітичних здібностей, творчого підходу до розв'язання завдань і прийняття обґрунтованих рішень у різних життєвих ситуаціях.

Критичне мислення у молодших школярів проявляється в здатності аналізувати, оцінювати та формулювати власні думки, спираючись на нову інформацію. У цьому віковому періоді діти зазвичай застосовують індуктивний підхід, переходячи від конкретних прикладів до узагальнених висновків. Важливими складовими розвитку критичного мислення є їхня природна цікавість і прагнення знаходити рішення для пізнавальних завдань.

2. Охарактеризовано уроки української мови та літературного читання як простір розвитку критичного мислення молодших школярів. Уроки української мови та літературного читання є ключовим середовищем для розвитку критичного мислення у молодших школярів. Використовуючи різноманітні

методи і прийоми, вчителі забезпечують учням можливість не лише опановувати основні знання, а й розвивати аналітичні навички, здатність аргументувати свою позицію, робити висновки і ставити запитання. Інтерактивні та проблемно-орієнтовані методи навчання стимулюють активну участь дітей у пізнавальному процесі, сприяють розвитку їхньої творчості та самостійності. Зважене врахування вікових особливостей учнів, індивідуалізація навчання і робота з текстами, які містять приховані питання та запрошують до роздумів, створюють умови для поглиблення критичного мислення та підготовки до успішного опанування навчальними компетентностями в майбутньому.

3. Визначено та обґрунтовано педагогічні умови та технології формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання. Визначено, що розвиток критичного мислення в початковій школі вимагає від учителя ретельної підготовки, довгострокового планування та професійного впровадження навчальних завдань у межах усіх освітніх галузей. Ця технологія дозволяє організувати сучасний урок так, щоб виховати учнів із сформованим критичним мисленням, які здатні аналізувати й оцінювати інформацію, приймати аргументовані рішення, а також моделювати процеси та ситуації для вирішення різноманітних завдань. Для успішного формування критичного мислення у здобувачів початкової освіти необхідно враховувати низку педагогічних умов. До них належать: урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, гармонійний розвиток емоційної та інтелектуальної сфер, постановка проблемних завдань у навчальному матеріалі, використання сучасних технологій розвитку критичного мислення, інтерактивних і дослідницьких методів навчання. Також важливо забезпечити зв’язок між урочною та позаурочною діяльністю, створити атмосферу відкритого діалогу й співпраці, а процес формування критичного мислення організувати поетапно. Реалізація цих умов сприятиме формуванню в учнів навичок аналізу, оцінки та творчого вирішення проблем, забезпечуючи їхню готовність до навчання і життєвих викликів у майбутньому.

4. Проаналізовано форми та методи формування критичного мислення

молодших школярів на уроках української мови і літературного читання. Формування критичного мислення у молодших школярів на уроках української мови та літературного читання є важливим завданням сучасної педагогіки, яке вимагає ретельного добору методів і прийомів. Ефективність цього процесу залежить від застосування проблемного, дослідницького та евристичного підходів, які стимулюють учнів до активного мислення, аналізу інформації та аргументованого висловлення власних думок. Розвиток критичного мислення тісно пов'язаний із формуванням комунікативних навичок, що дозволяє дітям ефективно взаємодіяти з іншими, брати участь у дискусіях і толерантно відстоювати свою позицію.

Триетапна структура уроку, що включає етапи актуалізації, осмислення та консолідації навчального матеріалу, є зручною основою для класифікації методів формування критичного мислення. На кожному етапі використовуються різноманітні методи, такі як «асоціативний кущ», «кластер», «кубування», «мозковий штурм», «ромашка Блума», таблиця «З-Х-Д», «дерево передбачень», «фішбоун», «РАФТ» та інші. Ці методи спрямовані на розвиток ключових мисленнєвих операцій: аналізу, синтезу, оцінювання та інтерпретації інформації. Інтерактивний характер запропонованих методів створює сприятливі умови для реалізації освітніх завдань і сприяє формуванню у здобувачів освіти здатності до самостійного аналізу, критичного ставлення до інформації та творчого підходу до розв'язання проблем.

5. Розроблено методичні рекомендації щодо формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання. Запропоновані методичні рекомендації дозволяють створити сприятливі умови для розвитку цих навичок: створення мотиваційного середовища для формування критичного мислення; використання запитань відкритого типу; робота з текстами; розвиток навичок аргументації; вправи для розвитку критичного мислення; формування навички самооцінки. Методичні рекомендації, орієнтовані на формування критичного мислення, сприяють не лише досягненню навчальних результатів, а й особистісному розвитку школярів.

Вони допомагають учням стати самостійними, творчими та адаптивними до сучасного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання в школі. Запоріжжя : Відгук, 2012. 274 с.

2. Бєлкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Луцьк, 2006. 21 с.

3. Бондар В. І., Приходько Ю. О. Мислення та його розвиток у молодшого школяра. *Вчителю про молодшого школяра: психологічний аспект*. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 3–22.

4. Волошин С. М. Психолого-педагогічні основи розвитку мислення у молодших школярів: теоретичний аналіз. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С. 363–366.

5. Волошина Г., Роєнко Л. Підготовка майбутнього вчителя до застосування прийомів розвитку критичного мислення на уроках літературного читання. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 57. С. 16–25.

6. Городнюк О. Д. Критичне мислення на уроках української мови і літературного читання : методичний посібник. Хмельницький : Хмельницький навчально-виховний комплекс № 10, 2016. 26 с.

7. Дьюї Д. Психологія і педагогіка мислення. Вінниця : Лабіринт, 2016. 192 с.

8. Закаблуковська О., Лупійко Л. Особливості розвитку мислення молодших школярів. *Збірник наукових праць SCIENTIA*. 2021. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/16668 (дата звернення: 21.08.2024).

9. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : метод. посіб. / укл. О. Пометун, Л. Пироженко. Київ : АПН, 2002. 135 с.

10. Клустер Д. Що таке критичне мислення. *Педагогічний вісник*. 2015. № 2. С. 3–5.

11. Конаржевська В. І. Формування критичного мислення майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 20 с.

12. Косма Т. В. Мислення учнів молодшого шкільного віку. Київ: [б. в.], 1968. 205 с.

13. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / наук. ред. О. І. Пометун. Київ : Плеяда, 2006. 220 с.

14. Ларіонова Н. Б. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах Нової української школи : методичний посібник. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 64 с.

15. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практ. посібник. Львів : ЛДУБЖД, 2022. 90 с.

16. Ліоненко М. Методичні особливості формування культури критичного мислення молодших школярів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2022. № 1 (2). С. 28–34.

17. Луців С. Педагогічні умови формування критичного мислення учнів початкових класів на уроках української мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. № 16. С. 347–352.

18. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.

19. Малішевська О. Лоюк О. Особливості мисленнєвої діяльності молодших школярів. URL: https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/103-osvitniy-protses-pochatkovoyi-shkoly-dosvid-problemy-perspektyvy-15-16-kvitnia-2021-roku/688-osoblivosti-mislennevoji-diyalnosti-molodshikh-shkolyariv (дата звернення: 21.08.2024).

20. Марченко О. Г. Формування критичного мислення школярів. Харків : Вид. група «Основа», «Тріада +», 2007. 160 с.

21. Мєлєкєсцева Н. Розвиток критичного мислення молодших школярів засобами сучасної української дитячої літератури. *Збірник наукових праць*. 2019. № 27. С. 380–386.

22. Мисечко О. Є. Психолого-педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів при вивченні іноземної мови. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді:* зб. наукових праць. 2003. № 5. С. 237–242.

23. Неділя Т. Критичне мислення як прийом розвитку творчого потенціалу молодших школярів на уроках української мови. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Вінниця, 22-23 квітня 2021 р.). Вінниця, 2021. Вип. 10. С. 229–231.

24. Новік А. Розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках української мови та літературного читання. Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету на Днях науки (м. Бердянськ, 17 травня 2018 року). БДПУ, 2018. С. 156–157.

25. Оліяр М. Розвиток критичного мислення молодших школярів у процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі. *Освітні обрії*. 2022. № 54 (1). С. 114–118.

26. Печуляк С. Педагогічні умови формування критичног мислення молодших школярів у контексті гуманістичної спадщини Василя Сухомлинського. *Реалізація ідей В. О. Сухомлинського в практиці роботи сучасних освітніх закладів* : збірник матеріалів регіональних педагогічних читань. Вінниця : ТОВ «Ландо ЛТД», 2018. С. 166–169.

27. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.

28. Пометун О. І., Сущенко І. М. Основи критичного мислення : метод. посіб. для вчителів. Дніпро : ЛІРА, 2016. 156 с.

29. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. Тернопіль, 2005. 160 с.

30. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика.* 2021. № 2 (67). С. 7–15.

31. Скоморовська Н. Б. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках української літератури : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2016. 18 с.

32. Терно С. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.

33. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посібн. для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

34. Технології розвитку критичного мислення учнів / уклад. А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер. Київ : Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.

35. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я 1-2 клас від 12.08.2022 № 743-22. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf (дата звернення: 21.08.2024).

36. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я 3-4 клас від 12.08.2022 № 743-22. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf (дата звернення: 21.08.2024).

37. Ткаченко Л. Структура критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи. *Імідж сучасного педагога*. 2014. № 5. С. 32–35.

38. Тягло О. В. Критичне мислення : навчальний посібник. Харків : Видавництво «Основа», 2008. 192 с.

39. Тягло О., Воропай Т. Критичне мислення: проблема світової освіти XXI століття. *Управління освітою*. 2002. № 13-14. С. 2–6.

40. Філатова Л., Хмаркова О. Критичне мислення молодших школярів в освітньому середовищі НУШ. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвуз. зб. наук. пр. молод. вчених Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Дрогобич : Гельветика, 2022. Вип. 55. Т. 3. С. 275–282.

41. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2006. 560 с.

42. Химинець А. Формування критичного мислення і творчих здібностей в учнів початкової школи: європейський вимір. *Педагогічні інновації у фаховій освіті.* 2019. Вип. 10. С. 190–197.

43. Цвєткова Г. Г., Кузьменко І. А. Критичне мислення: сутність, структура та зміст поняття. *Освітньо-науковий простір*. 2021. № 1. С. 100–110.

44. Цьома Н. С. Сутність та структура критичного мислення. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. № 4 (96). С. 207–221.

45. Цюрик М., Фаст О. Особливості розвитку критичного мислення молодших школярів. *Матеріали конференцій МЦНД*. 2020. С. 23–24.

46. Чемоніна Л. В. Розвиток критичного мислення учнів початкової школи на уроках української (рідної) мови та читання. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 155–161.

47. Чуба О. Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3. С. 202–208.

48. Шквир О. Критичне мислення молодших школярів: сутність і особливості. *Молодь і ринок*. 2019. № 4 (171). С. 27–32.

49. Chance P. Thinking in the classroom: A survey of programs. New York :

Teachers College, Columbia University, 1986. 174 p.

50. Cheung Ch.-K. Assessing University Students' General and Specific Critical Thinking. *College Student Journal*. URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_m0FCR/is_4_36/ai_96619957/ (дата звернення: 15.08.2024).

51. Facione P. A. Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction – The Delphi report. Millbrae : California Academic Press, 1990. 16 p.

52. Glaser E. An Experiment in the Development of Critical Thinking. New York : Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, 1941. 212 p.

53. Halpern D. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. New York : Oxford University Press, 2013. 640 p.

54. Lipman M. Critical thinking – what can it be? Boston, MA : Allyn & Bacon, 1995. 225 p.

55. Lipman M. Thinking in education. Cambridge : Cambridge university press, 1991. 188 p.

56. Paul R. Critical Thinking: What every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. Center for Critical Thinking and Moral Critique Sonoma State University, 1990. 575 p.

57. Scriven M., Paul R. Critical thinking defined. Handout given at Critical Thinking Conference, Atlanta, 1982. 292 p.

58. Stedman G. Thinking Matters: Critical Thinking Is Crucial for Success. URL: www.huffingtonpost.com/author/stedman-graham (дата звернення: 15.08.2024).

59. Tama C. Critical thinking has a place in every classroom. *Journal of Reading*. 1989. № 33. P. 64–65.

Декларація академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Дмитренко Ірина Геннадіївна, студентка 2 курсу, заочної форми здобуття освіти, факультету соціальної педагогіки та психології, спеціальності 013 початкова освіта.

Освітньої програми Початкова освіта, адреса електронної пошти irendmitrenko7@gmail.com,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему: «Педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і літературного читання» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернетсистеми, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

_____ Дмитренко І.Г.

_____ Сиваш С.В.